

De kleine

69

De K is weer in de maand. De K van Klei, van Keramiek, van Kunst. Maar ook van Kijken, Koesteren, **C**reatief en Knowhow. Kijk & lees in **de kleine K** wat er met Klei Kan.

de kleine K

nummer 69 september 2020

de kleine K

Variatie is een van de kernwoorden bij het samenstellen van **de kleine K**. Het gaat daarbij niet alleen om de verschillen in het werk van de deelnemers, maar ook om hun achtergronden en de drijvende kracht achter het werk.

Deze keer gaat het onder andere over Yuki Nara, die telg uit een beroemd pottenbakkersgeslacht, die moedig een moderne vorm wist te vinden.

Katrijn Verstegen benadert het werk vanuit een heel andere invalshoek: het schilderkunstig perspectief.

Voor Peter Keukens is het experiment belangrijk, het afwijken van regeltjes (waar de keramiekwereld vol van is...) en niet de schoonheid van een stuk, maar het bijzondere aspect: de Japanse kijk op keramiek.

Een grote tegenstelling is ook te vinden op de **Inspiratie Momenten** pagina: Nuala O'Donovan met haar op de natuur gebaseerde sculptuur en Kiho Kang met strak lijkend werk, dat minitueus met de hand is opgebouwd.

Naast Japan komt ook China aan bod, met werk van Junya Shao: Yixing theepotten in hedendaagse vormen. Ze laat daarbij uitgebreid zien hoe ze een theepot met de hand opbouwt.

Van een heel ander orde is het werk van Babs Haenen, die in september de Van Achterberghprijs ontvangt. Samen met het werk van Tineke van Gils, Anton Reijnders en Fritz Rossmann is meer variatie haast niet mogelijk.

Ten slotte is er een **In Memoriam** van Ryōji Koie, een van de grote Japanse meesters, voor wie ook het experiment centraal stond.

Variatie dus in vorm, uitdrukking, achtergrond en de manier waarop ieder zijn of haar eigen weg gevonden heeft.

Mels Boom

Op de vorige pagina: Yuki Nara, **Bone Flower**, 2020, 57 x 48 x 48 cm, foto: Shugo Hayashi

INSPIRATIE

Yuki Nara
Architecturale keramiek

Katrijn Verstegen
Fysieke ervaring van de handeling

Peter Keukens
De schoonheid van het imperfecte

INSPIRATIE momenten

Nuala O'Donovan
Kiho Kang

KNOWHOW de expert

Junya Shao
Laat zien hoe zij een theepot maakt van Yixing klei

KNOWHOW wat & hoe

Biscuitstoken

PODIUM & kleipers

Babs Haenen
Van Achterberghprijs

Tineke van Gils
Delfts blauw is hot

Colofon

In Memoriam

Anton Reijnders
Descartes' Error III

Fritz Rossmann

Inspiratie

Yuki Nara

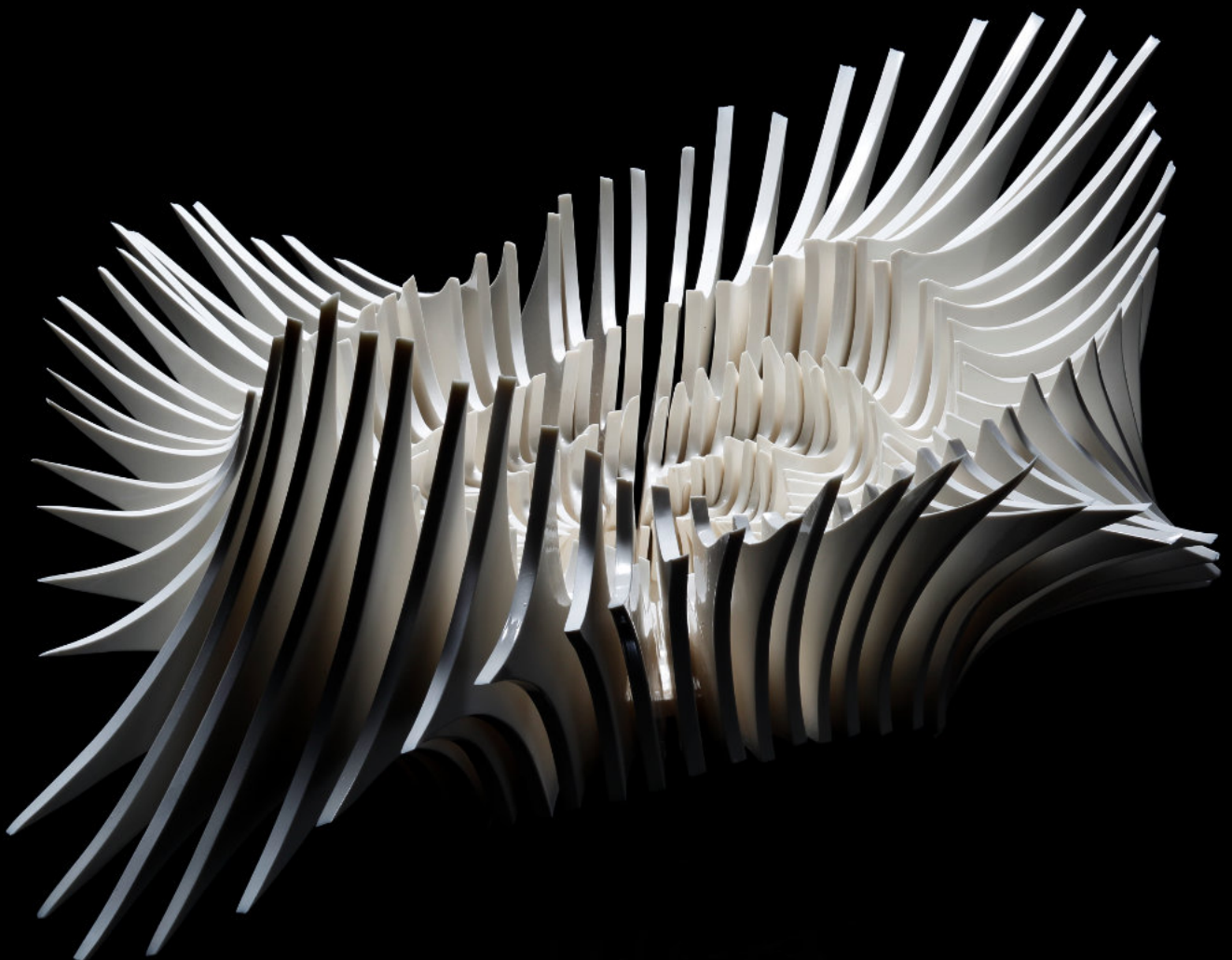
Architecturale keramiek

Het vinden van je eigen stem is nooit gemakkelijk. Al helemaal niet als je uit een eeuwenoude traditie komt. Yuki Nara vond hem door buiten het keramiekveld te gaan kijken.

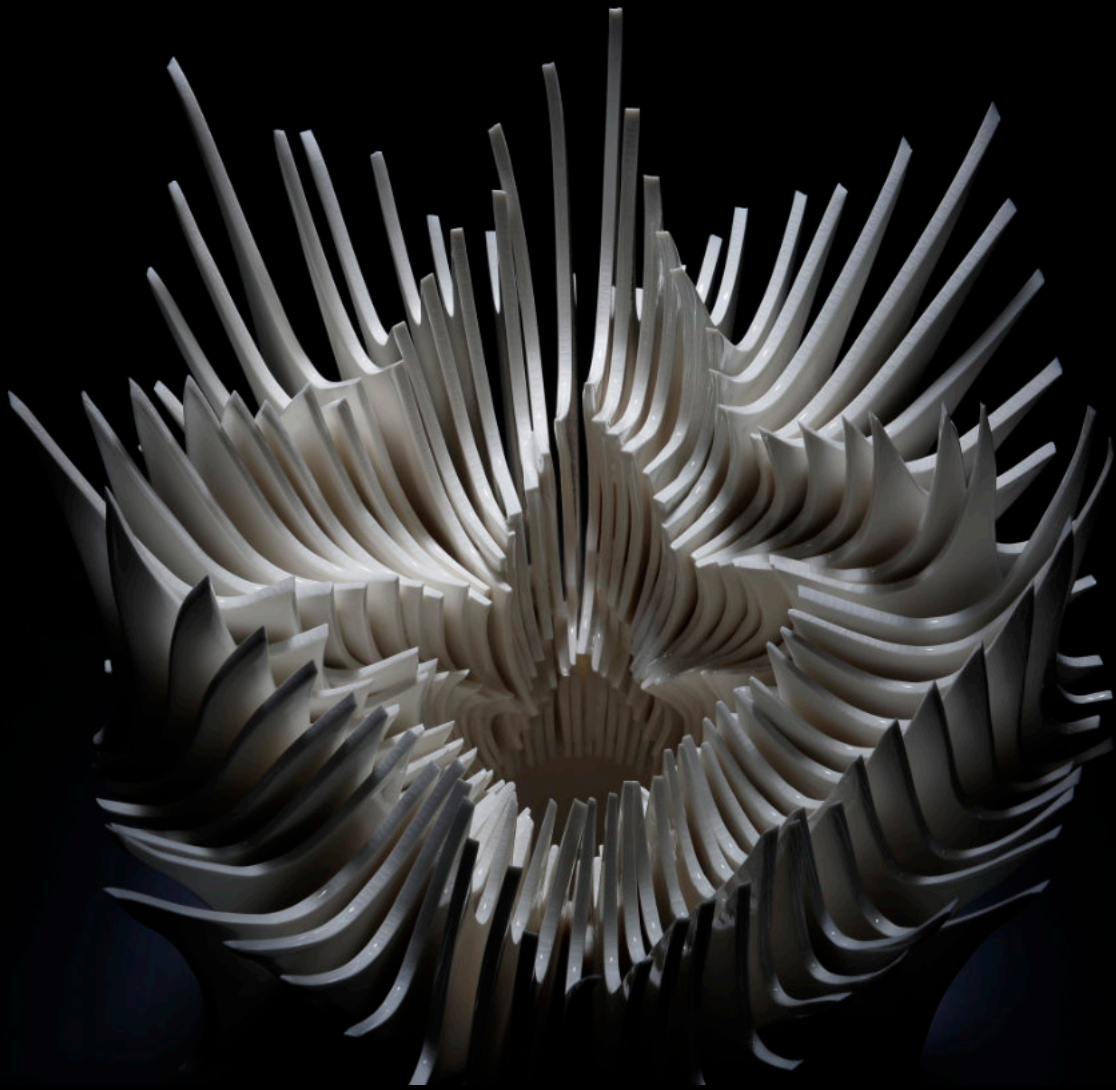
Yuki Nara (Japan, 1989) is telg uit een oud pottenbakkersgeslacht: Ohi in Kanazawa. Met elf generaties beroemde pottenbakkers voor hem moet het moeilijk geweest zijn een eigen plaats in die wereld te veroveren. En dat klopt: 'Van die grote verantwoordelijkheid was ik mij bewust. Stel je voor: een 350 jaar oude traditie die je

moet voortzetten! Als jongen wist ik echt niet of ik dat zou kunnen en later als Ohi Chozaemon XII door het leven zou gaan. Ik voelde de druk, hoewel mijn vader en grootvader (**Toyasai Ohi**), aan wie door de Japanse regering de **Orde** van Culturele Verdienste werd toegekend, me nooit ergens toe gedwongen hebben.'

*Op de vorige pagina: **Bone Flower**, 2020, 33 x 22 x 25 cm ▼ **Bone Flower**, 2020, 30 x 60 x 50 cm
Foto's bij dit artikel: Shugo Hayashi*

Op de vorige pagina: *Bone Flower*, 2020, 70 x 48 x 34 cm ▲ *Bone Flower*, 2020, 70 x 48 x 34 cm
Op de volgende pagina: *Bone Flower*, 2020, 33 x 18 x 18 cm

Toch klei

Vader **Toshio** zag de worsteling en stelde Yuki voor om architectuur te gaan studeren aan de beroemde Tokyo University of the Arts. Weg van de pottenbakkerij, kennis maken met andere vakken. 'Toch ben ik na mijn afstuderen in 2013 met keramiek verder gegaan. Dat was mijn eigen keuze. De band ermee was vanzelfsprekend voor me. Ik ging naar het Tajimi City Pottery Design and Technical Center en haalde daar in 2016 mijn keramiekdiploma. Een jaar later haalde ik mijn MA aan mijn oude universiteit.'

Ohi

De oorsprong van **Ohi keramiek** (Ohi yaki) ligt, net zoals bij Raku, bij de theeceremonie. Stamvader Ohi Chozaemon I, **Hodoan** (1631-1712), was leerling van Ichinyū, de vierde generatie Raku. Hodoan kwam in 1666 naar Ohi, vlak bij Kanazawa, als pottenbakker voor **Sensō** Sōshitsu, de vierde meester van de **Urasenke**

theeceremonie, die theemeester werd bij de lokale Kaga clan. In Ohi was prima klei te vinden en daarmee werd generaties lang vaatwerk voor de theeceremonie gemaakt. Exclusief voor de clan. Pas na het begin van de Meiji periode (1867) verloren de clans hun privileges en veranderde de markt totaal. Om te overleven was een nieuwe marktbenadering nodig. Het lukte Yuki's overgrootvader die stap te zetten en zijn grootvader ging verder en bedacht nieuwe vormen naast het theegoed, een benadering die Yuki's vader voortzette.

Synthese

Nu brengt Yuki nieuwe elementen in het werk: een architecturale benadering en met de computer gegenereerde vormen. Toch zijn er in zijn werk traditionele elementen aan te wijzen. Zo voegt hij bijvoorbeeld lokale klei in kleine hoeveelheden toe aan het porselein dat hij gebruikt, om de spierwitte kleur wat te verzachten. 'Daar-

▲ *Bone Flower (detail)*, 2020, 32 x 26 x 26 cm
Op de volgende pagina: *Bone Flower*, 2020, 32 x 26 x 26 cm

naast wil ik typisch Japans werk maken. Met een gevoel van **Jomon** (oudste Japanse keramiek, van circa 10.000 tot 300 v.Chr.) en **Yayoi** (Japanse keramiek uit de 600 jaar daarna). Tegelijkertijd wil ik architectuur een rol laten spelen en natuurlijke elementen toevoegen.' Uiteindelijk is het goed om een synthese tussen oud en nieuw te vinden, een nieuwe ordening van elementen.

▼ *Yuki Nara aan het werk bij de verschillende stadia van het proces*

Dualiteit

Naast de synthese zoekt Nara naar een middengebied tussen tegenstellingen. 'We denken altijd in tegenstellingen: wit/zwart, goed/kwaad, digitaal/analoog enzovoort. Maar tussen die uitersten is telkens een heel gebied te vinden, een oneindige schaal van grijswaarden. Wat is er tussen de leegte van de kom en zijn wand? Ik probeer te laten zien dat het verschil tussen binnen en buiten niet absoluut is.'

JUBILEUM

De kleine **K** bestaat 5 jaar!

Op 26 december 2014 zag de eerste *kleine K* het licht. Daar waren toen al een paar maanden voorbereiding aan voorafgegaan. De eerste 121 abonnees hadden zich al aangemeld en zij konden in het eerste nummer van 11 pagina's drie interviews met interessante keramisten lezen, inspiratie opdoen op de *Momenten*-pagina en over 3D en glazuren lezen.

Inmiddels is het magazine volwassen geworden – met bijna 7.000 abonnees het grootste in het Nederlandse taalgebied – met interviews, stap-voor-stap artikelen en bijna elke maand een film. Met verhalen over en aankondigingen van actuele tentoonstellingen, markten en andere evenementen.

In de rubriek *Inspiratie* werden 240 interviews en bij *Knowhow* 57 stap-voor-stap artikelen gepubliceerd. Op YouTube staan inmiddels meer dan 40 door *de kleine K* gemaakte films. Voor verschillende startende professionals is het magazine een springplank geweest naar een carrière in de keramische kunstscene. Voor gevestigde keramisten kan het magazine een blik over de schutting naar andere keramische technieken bieden.

Naast het digitale magazine is in juli 2016 het eerste boek gepubliceerd: *de grote K*. Met inspiratie en knowhow, voor amateurs en professionals. Ook dit boek blijkt aan een behoefte te voldoen en oogst veel waardering. Eind 2017 kwam deel twee uit.

Geen jubileum zonder speciale activiteiten! Ter gelegenheid van het jubileum is deel drie van *de grote K* gepubliceerd. U kunt het bestellen in onze [webwinkel](#).

Op 31 januari jl. is de speciale tentoonstelling *Klei met een grote K* geopend in Keramiekcentrum Tiendschuur in Tegelen. De expositie toont het werk van een selectie van kunstenaars die in de afgelopen vijf jaar in *de kleine K* aan bod kwamen. Gelukkig is de tentoonstelling nu weer open en nog tot en met 20 september te bezoeken!

De expositieruimte van de Tiendschuur ►

Na een coronasluiting weer open!
Kijk op de [website](#) van de Tiendschuur voor openingstijden en bezoekerlijnen.

Laatste kans!

Katrijn Verstegen

Fysieke ervaring van de handeling

Katrijn Verstegen maakt schilderijen, objecten en installaties. Ook haar ruimtelijke werk benadert ze als een schilder.

Katrijn Verstegen (Nijmegen, 1977) studeerde aan de Akademie voor Kunst en Vormgeving St. Joost in Breda, waar ze in 1999 haar BFA haalde. Ze vervolgde haar opleiding aan het Piet Zwart Instituut in Rotterdam en sloot daar in 2004 haar studie af met een MFA. In die tijd maakte ze gebruik van figuratie en florale elementen. Tegenwoordig is haar werk geheel abstract en tot de essentie teruggebracht. Ze noemt zichzelf beeldend kunstenaar, maar denkt als een schilder: vanuit het platte vlak. Door middel van een verfstreek met de spalter (een brede, platte kunstschilderskwast) maakt ze bewegingen op het doek en zoekt zo naar de essentie van het schilderen. Meestal start ze met meerdere werken tegelijk: zo kan ze vrijelijk experimenteren.

De handeling staat steeds voorop bij al haar experimenten. Men zou haar een rasechte *abstract expressionist* kunnen noemen, waarbij de fysieke ervaring van de handeling het uitgangspunt is.

In 2007 maakte Katrijn, tijdens een werkperiode van een maand in De Nederlandsche Cacaofabriek in Helmond, een muurschildering, direct op de wand. In 2008 werd ze gevraagd om – in een week tijd – een wandschildering te maken in het CBK Zeeland. Vanwege de tijdsdruk besloot ze om bestaand schilderwerk te verknippen en zo mee te nemen. Op die manier kon ze ter plekke een monumentaler beeld samenstellen. Het knippen ontwikkelde zich later ruimtelijk: in beelden en installaties. Ze zoekt steeds naar een manier om verschillende disciplines te laten samenko-

*Op de vorige pagina: Zonder titel (detail), 2019, 77 x 30 x 10 cm
▼ Zonder titel, 2019, steengoed met engobe, 40 x 18 x 14 cm
Foto's, tenzij anders aangegeven: Katrijn Verstegen*

men in een totaalconcept. Zo ziet ze een ruimtelijke collage voor zich, waar vorm en vormeloosheid een fysieke ervaring kunnen geven.

Essentie van klei

Als Katrijn in 2018-2019 een werkperiode bij het EKWC krijgt, experimenteert ze voor het eerst in klei. Ze ging aan de slag met de extruder, een apparaat dat worsten klei door een matrijs perst. Bij het persen gaf ze de klei tegendruk door met eigen kracht weerstand te bieden tegen de uitgerpste klei. Deze handeling geeft het fysieke element van klei goed weer en het resultaat is verbluffend elementair en het laat precies zien dat klei in essentie amorf is.

Daarnaast maakte ze mallen voor een hoeveelheid porseleinen bollen, waar ze heel veel verschillende bewerkingen op losliet. Vooral experimenten met glazuur, luster en engobe grepen haar, net als het inkleuren van porselein.

Ze heeft een aantal van die bollen met 'schuim glazuur' bewerkt, een mengsel van een grote hoeveelheid fritte met bone china.

De kleuren die ze in de klei ontmoet, herinneren haar aan een reis naar IJsland en ze vinden onbewust hun weerslag in het werk. De kleuren van die reis zijn onuitwisbaar. Het landschap is ook altijd wel in haar werk aanwezig, maar nooit expliciet, eerder in sfeer. Al deze experimenten roepen bij haar weer vragen op en daarom hoopt ze op een nieuwe werkperiode. Daarbij zullen klei en haar gekleurde huid weer het uitgangspunt zijn, maar dan monumentaler.

Materiaallogica

Maar wat doet klei dat een ander materiaal niet kan? Voor Katrijn is dat 'de handeling' in dit plastische materiaal. Het laat haar een ambachtelijke discipline zien met grote mogelijkheden: klei is een materiaal dat je fysiek uitdaagt.

*Op de vorige pagina: Katrijns atelier in 2020
▼ Zonder titel, 2019, diverse afmetingen, foto: Ad van Lieshout
Op de volgende pagina: Zonder titel, 2019, steengoed, 27 x 24 x 28 cm*

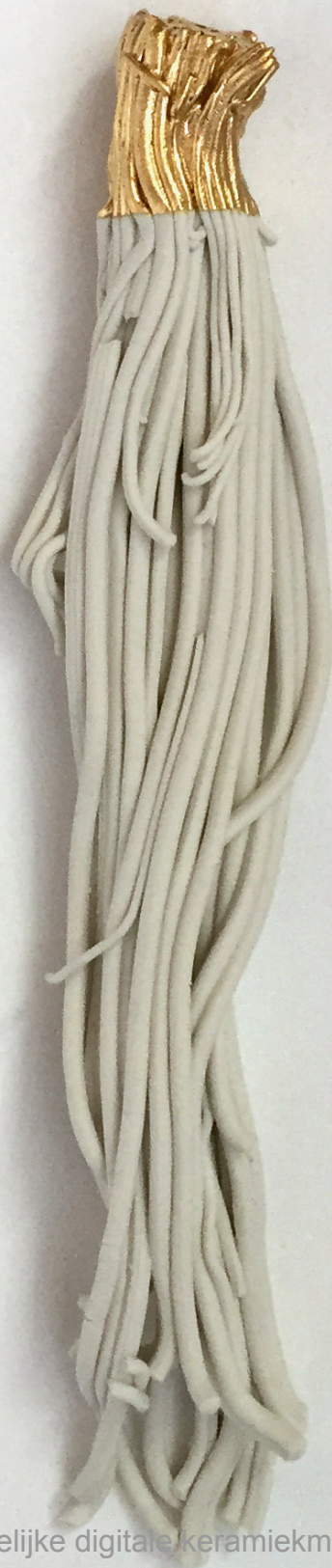

▲ *Zonder titel, 2019, ingekleurd porselein, 17 x 11 x 7 cm, foto: Ad van Lieshout*

De basis van het benaderen van klei is het zoeken naar structuren die uit zichzelf ontstaan. De gekleurde glazuren vertellen hun weg in de contrasten die je ontmoet, nadat zo'n werk in al zijn puurheid de oven uit komt.

Het maakproces kan bijgestuurd worden om tegenhangende beweging te bewerkstelligen, want het werk mag wel een beetje wringen. Katrijn regelt als het ware een logische esthetiek met 'onlogica' als compromis: haar werk daagt uit en roept allerlei vragen op.

Op de vorige pagina: Zonder titel, 2019, porselein, links met goudluster, rechts met diverse glazuren, h circa 40 cm
▲ (Schuim)porseleinen bollen, 2019, diverse afmetingen. Op de volgende pagina: Zonder titel, 2019, steengoed, diverse glazuren, koperoxide en goudluster, h 57 en 67 cm, foto: Ad van Lieshout

De zachtheid van de engobe, de harde glans van het glazuur, de matte glans of de spuitnevel die de plasticiteit van het werk benadrukt, alles dicteert een volgende handeling. In de schoonheid die Katrijn onderweg tegenkomt, vertaalt zich haar *materiaallogica*. Zo'n werk kun je niet verzinnen, het is een gebeurtenis en het beeld zelf is het resultaat. De experimenten hebben geen grens, het is een manier om de volle vrijheid te nemen in het materiaalgebruik.

De vrijheidsdrang van onze verbeelding kent geen grenzen. Vooral in de natuur vinden wij daarin bevestiging. De wetten van vrijheid zijn in harmonie met de wetten van de natuur. De scheppingscode in deze harmonie dient een belangeloos doel.

Bij Katrijn heeft de klei haar de vrijheid gegeven om dichterbij het schilderwerk te komen, het doel ligt besloten in de handeling.

Netty van Osch

Peter Keukens

De schoonheid van het imperfecte

Niet zozeer het mooie trekt hem aan, als wel het bijzondere. Maar de vorm staat centraal. Experimenteren is zijn tweede natuur. Daardoor slaagt hij erin de huid van zijn werk, waarin hij het materiaal volledig de ruimte geeft om zich in zijn volle rauwheid te tonen, een begoochelende expressie te geven.

Zo lang hij zich kan herinneren heeft Peter Keukens (Tilburg, 1947) oog gehad voor vormen. Aanvankelijk was hij actief als fotograaf; in 1980 kwam de keramiek daarbij.

Inspiratie

‘Vooral het werk van Japanse keramisten inspireert me. Via het internet ga ik op zoek naar oude recepten van Japanse, Chinese en Koreaanse meesters. Als ik dan bijvoorbeeld lees dat Hamada eigenlijk maar een beperkt aantal glazuren gebruikte en door toevoegingen en experimenteren tot bijzonder mooie dingen kwam, spreekt mij dat

heel erg aan. Verder *like* ik op Instagram veel oosterse pottenbakkers. Het leuke is dat zij foto’s delen van hun oven en filmpjes plaatsen die laten zien hoe ze klei bewerken. Dat stimuleert mij.’

Bijzonder

‘Een begrip als ‘schoonheid’ zegt me niet zo veel. Ik word vooral geboeid door dingen die bijzonder zijn. Hoe leg ik dat uit? Kijk, iemand kan keramiek maken dat aan alle regels voldoet, maar zo’n werk hoeft nog niet te boeien. Ik vind het juist mooi als iemand van de regels durft af te wijken. Neem de Japanse keramisten. Wij zijn ge-

*Op de vorige pagina: Hanaïke (vaas), 2014, keramiek bekleed met eigen fotografie op rijstpapier, Ø 26 x 20 cm
▼ Bouru (kom), 2020, Ø 7 x 7 cm. Foto's bij dit artikel: Peter Keukens*

Op de vorige pagina: ▲ Zonder titel, 2015, Ø 26 x 20 cm ▼ Chawan, 2020, Ø 11 x 7 cm
▲ Zonder titel, 2015, Ø 26 cm

neigd om iets dat gedraaid is, heel voorzichtig weg te zetten, zodat het allemaal perfect en recht blijft. De Japanners doen dat niet: die pakken het werk op, geven er niet om dat hun vingers er een afdruk in achterlaten en zetten het zo neer dat het net in onbalans is. Ik kan het moeilijk uitleggen, maar dat zijn dingen die ik heel erg boeiend vind. Ik denk niet zozeer: *Hé, wat mooi*, maar eerder: *Wat bijzonder eigenlijk!*

Wabi-sabi

Peters kunstopvatting sluit in dit opzicht nauw aan bij *wabi-sabi*, een Japans filosofisch concept dat de schoonheid van het imperfecte centraal stelt. De praktijk blijkt echter niet zonder uitdagingen: 'Meestal verwacht ik op iets uit te komen, maar soms is het resultaat een teleurstelling. Elke keramist kent dat. Maar als ik het werk dan

een tijdje wegzet en later opnieuw bekijk, kan ik vaak zien dat het weliswaar niet is wat ik had verwacht, maar eigenlijk toch echt wel goed is.'

Nabewerking

Overigens legt Peter zich niet zomaar neer bij de verkregen resultaten: 'Met een fabrieksglazuur ben ik niet gauw tevreden, al is het nog zo perfect aangebracht. Het heeft soms net niet wat ik wil. Dan bewerk ik zo'n object met o.a. waterglas, schellak, engobes of was en martel het net zo lang met de brander tot het wél wat heeft. Daarna vind ik het vaak veel mooier.'

Houtas

'De laatste tijd ben ik veel met asglazuuren bezig. Van Hamada vond ik een recept voor een mooi celadonachtig glazuur waarin 33% kwarts, 33%

Op de vorige pagina: **Hanaike** (vaas), 2020, 21 x 18 cm

▲ **Sakeset**, 2020, h 15 cm

Op de volgende pagina: ▲ **Zonder titel**, 2018, 6 x 20 cm ▼ **Hako** (箱, doosje), 2019, Ø 18 x 18 cm

rijstkafas en 33% houtas zit. Ik heb een *kamado*, een Japanse, op houtskool gestookte kookpot. Daar komen heel fijne assen uit. Die haal ik eruit en spoel ik, om het zout er een beetje uit te wasen. Daarna maal ik ze fijn en verwerk ik ze in het glazuur. Dat geeft een mooi effect. Rijstkaf heb ik niet, maar in plaats daarvan neem ik bijvoorbeeld as van varens, een beuk, berk of eik...'

Elektrische oven

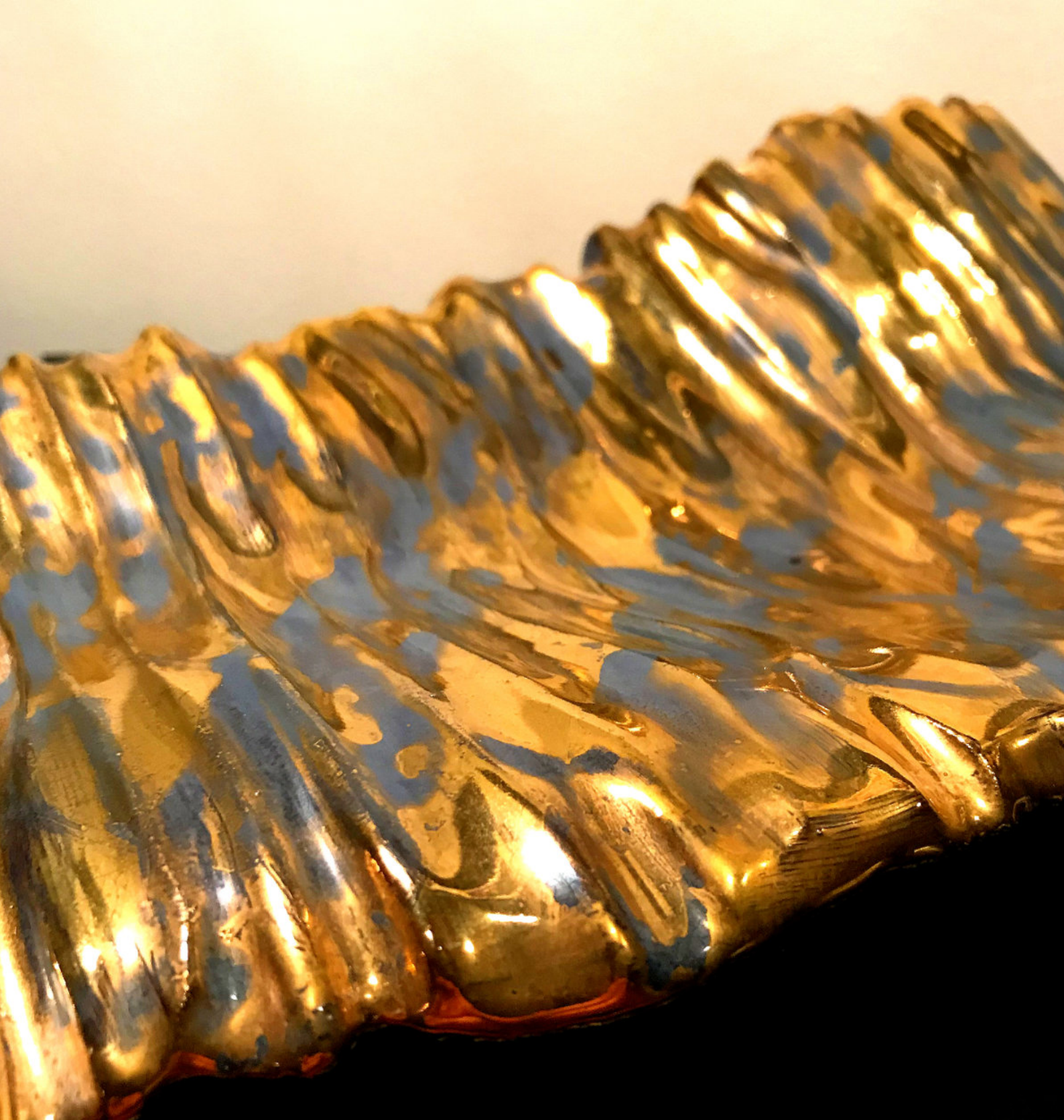
'Ik zorg dat er wat restzouten in de as blijven zitten; puur op gevoel, hoor. Ik stook in een heel oude VeKa-oven. Dat doe ik al geruime tijd en met een zekere regelmaat. Weliswaar zie ik dat stukjes keramiek die niet door glazuur bedekt waren, af en toe een waasje krijgen, maar tot op heden heb ik op mijn ovenwand nergens sporen van verglazing ontdekt. Ik zou het niet fijn vinden als mijn oven zou verglazen, maar ik heb het er

wel voor over om dit resultaat te krijgen. Laatst heb ik een sakeset gemaakt die eruit ziet alsof hij in een houtoven is gestookt. Echt heel mooi is dat! Ik ben er best trots op dat ik dat voor elkaar heb gekregen.'

Nieuwe combinaties

Wie denkt dat Peter zich uitsluitend op Japanse keramiek richt, heeft het mis. Ook metaal inspireert hem. 'Tijdens mijn wandelingen zie ik wel eens een mooi stuk gaas liggen, heel zwaar verroest, de zinklaag helemaal weg. *Kan ik dat niet voor mijn keramiek gebruiken?*, denk ik dan. Inmiddels heb ik ontdekt dat metaaldraad heel makkelijk in keramiek te bakken is. Daarmee ben ik op dit moment aan het experimenteren. Ik heb al het een en ander gemaakt, maar ben nog niet helemaal tevreden.'

▲ *Goudluster op heavenly blue glazuur, 2018, 4 x 30 cm*

Veelbelovend

Oppassendheid is geboden: 'Van tevoren kijk ik goed wat de smeltemperatuur van het metaal is. Koper is kennelijk een heel goed vloeimiddel: toen ik het een keer meebakte, ontstond er een holte in de scherf. Die was gelukkig dik genoeg, maar het koper had de klei plaatselijk doen smelten en volledig doen verdampen.' Over het alge-

meen zijn de resultaten echter veelbelovend: 'Ijzer wordt zwart, maar als je het buiten in de regen legt, breken er stukjes af en gaat het weer roesten. Dat is echt een héél mooie combinatie... Zo ben ik altijd aan het experimenteren, eigenlijk.'

Sander Hendriks

Inspiratie **M**omenten

Nuala O'Donovan, Teasel Grey Area, 2020, 52 x 38 x 24 cm, foto: Janice O'Connell

Kiho Kang

Keramikos staat voor ovens van topkwaliteit

Voor de kwaliteit van zowel de Keramikos ovens als die van Nabertherm, durven wij onze hand in het vuur te steken

KRIJG EEN KICK VAN KERAMIEK!

Wij zijn hét opleidingsinstituut voor professionele cursussen en masterclasses! Voor zowel de beginnende als de gevorderde keramist...

Het complete cursusaanbod en het inschrijvingsformulier staan op onze website!

Vanwege Corona hanteren wij de '1,5 meter afstandregel'

Nederlandse Keramiekopleiding

Winterdijk 4a, Gouda

0182 - 515 274

www.keramiekopleiding.nl

- Winkel
- Opleidingen
- Workshops
- Verjaardagen
- Vrijgezellen
- Bakservice tot 1m80 hoogte
- Teambuilding

Alles voor de keramist!

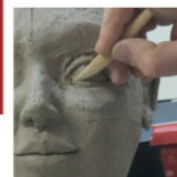
+32 (0)89 24 20 40

Info@keramiekcentrum.be

OPEN:

ma t.e.m vr:
9u00 tot 12u00
13u00 tot 18u00

Za:
10u00 tot 17u00

Horizonlaan 19,

Poort 2270, BE-3600 Genk

www.keramiekcentrum.be

Mis geen nieuwe films
van de kleine **K**
Neem **hier** een abonnement op
ons YouTube-kanaal

LA CÉRAMIQUE KERAMIEKCURSUSSEN IN FRANKRIJK

Leren en genieten in Cordes sur Ciel of La Borne
Werken onder leiding van professionele keramisten

In 2020 onder andere:

Frank Theunissen - Voorjaar in La Borne
Fernand Everaert - Terra sigillata
Frank Theunissen - Draaien en stoken
Otakar Sliva - Papierklei
Suzanne Lukacs-Ringel - Porselein
Charlotte Poulsen - De wereld van Charlotte

Klik [hier](#)

voor deze en veel meer cursussen
of kijk op www.laceramique.com | +33 (0)563537297

**Advertentiemateriaal voor het volgende
nummer graag aanleveren
voor 15 september**

Kleispul

klei, gereedschappen,
grondstoffen, glazuren
Musselweg 119, Mussel
www.kleispul.nl

Dit jaar al bijgedragen?

Bedankt!!!

Zo kunnen we weer verder...

de Hazelaar ART SUPPLIES

alles voor de keramist

klei en grondstoffen
grootverbruikerskortingen!

kijk voor meer informatie
op onze website:

www.hazelaar.nl

winkel: Pimpelmees 1, SOEST
+31 (0)35 6012825

Junya Shao

Oost en West,
traditie en vernieuwing

Het Chinese Yixing heeft een lange geschiedenis in het maken van theepotten. Junya Shao werkt geheel volgens deze oude traditie – met groot vakmanschap en oog voor detail – en weet een hedendaagse uitdrukking te geven aan haar eigen ideeën.

Junya Shao (1974) werd geboren in Yixing. Op haar twaalfde maakte ze al haar eigen theepotten, op haar achttiende startte haar leerlingenschap bij een meester, daarna ging ze naar Jingdezhen voor verdere studie aan de kunstacademie. 'Mijn geboortehuis stond naast een traditionele draakenoven, die zelfs heden ten dage nog functioneert. Mijn hele familie hield zich ermee bezig: mijn grootmoeder en moeder maakten potten, mijn vader vervaardigde complexe houten mallen voor de vuurvaste stenen voor de oven, hij is een meester in houtbewerking. Het hout in zijn handen is als de klei in de mijne. Ik groeide op naast mijn moeders werktafel; er was altijd klei om me heen, al van kleins af aan. Ik speelde ermee. Yixing Dingshu is de hoofdstad van de theepot, bijna iedereen maakt er theepotten om in zijn

levensonderhoud te voorzien. Ik was vertrouwd met de mix van water, aarde en vuur, het zit in mijn bloed. Vergeleken met andere materialen, geeft klei me meer ruimte en niet zo voorspelbare resultaten.'

Vijfkleuren aarde

Shao zet de Yixing traditie voort door dun uitgerolde platen *zǐshā* klei geduldig tot een ronde vorm te kloppen – de basis voor haar theepotten. 'Yixing *zǐshā* klei ('paars zand') is een eenvoudig en milieuvriendelijk materiaal, erg plastisch en makkelijk te vormen. Glazuur is niet nodig, de klei heeft van zichzelf al een grote rijkdom aan intense kleuren, zoals paars, rood, geel, groen en zwart. Het staat wel bekend als de 'vijfkleuren aarde' en als 'purper jade goud zand'. De natuur-

Op de vorige pagina: In Circle, 2013, opgebouwd met platen zǐshā klei, h 12 cm ▼ Red and Black, 2002, opgebouwd met platen zǐshā klei, 18 x 10 x 6 cm. Foto's bij dit artikel: Junya Shao

▲ *Weaving Teapot*, 2008, 28 x 20 x 22 cm

Op de vorige pagina: *Triangular Form No. 2*, 2010, opgebouwd met platen *zǐshā* klei, 16 x 18 x 20 cm

lijke kleurenrijkdom en de parelachtige structuur zijn samen zo harmonieus!' Shao roemt de klei om haar porositeit, die de thee niet door laat sijpelen, maar wel een goede luchtdoorlatendheid heeft: 'Als je thee drinkt, drinkt de pot ook mee. Een Yixing theepot komt pas tot volle wasdom door het gebruik: hoe vaker de pot is gebruikt, des te meer gaat hij glanzen, net als jade.'

Het grootste deel van haar werk is gebaseerd op de bolvorm, halverwege doorgesneden of lager om een platte bodem te creëren. Soms gefacetteerd, soms vervormd tot een wat plattere kiezelvorm. De functionele toevoegingen – handvat, deksel en tuit – kunnen lint-, buis- of bolvormig zijn en versterken de geometrie van de pot of zijn er juist op dramatische wijze tegengesteld aan. Soms zijn er hoekige vormen toegevoegd aan de facettingen, soms gebogen vormen met een ronde pot gecombineerd. Al die variaties, tezamen met een grote afwisseling in afmetingen van de verschillende onderdelen, hebben een grote verscheidenheid aan theepotten opgeleverd.

Ook de toevoeging van kleur, iets wat de laatste tijd meer Yixing pottenmakers doen, draagt daaraan bij. 'Hoewel al eerder relatief felle kleuren op Yixing theepotten werden toegepast – zoals in de zeventiende eeuw Jun glazuur en in de negentiende eeuw *famille rose* glazuren – toch wordt aan de hedendaagse Yixing theepotten meestal nauwelijks kleur toegevoegd en dan hoogstens in gedempte tinten die doen denken aan het basistrio van *zǐshā* (paars zand), *banshanlu* (roomwit) en *zhushā* (roodbruine) klei, die al eeuwenlang in de omgeving van Yixing worden gedolven. Mijn kleurenpalet beperkt zich tot een aantal slijs: het rozebruin van *zǐshā*, rood, zwart, olijfgroen en oker. Aangebracht in meerdere lagen die telkens zorgvuldig glad worden gemaakt om een onberispelijk, aaneengesloten oppervlak te verkrijgen. Meestal om grotere, duidelijk afgebakende vormen te definiëren, soms als accent of om de ingewikkelde *inlay* met *cracked ice* bij sommige traditionele werken te creëren.'

De mens staat centraal

Voor Shao vormt de Yixing traditie de basis van haar werk, maar ze is verder gegaan. 'Gedurende de vele jaren dat ik theepotten leerde maken en de traditionele cultuur bestudeerde, leerde ik de essentie van de traditie, maar niet om blind te imiteren.' Haar werk kent twee stijltypes: 'Het ene is min of meer modern design en het andere meer postmodern geïnspireerd op de natuur. Maar welke stijl ik ook gebruik, de mens staat centraal. Er is een natuurlijke tendens naar ergonomisch ontwerpen: de mens wil een steeds beter resultaat. De cirkel is dé basisvorm. Terug naar de basis is wellicht een behoefte in onze moderne, verstedelijkte samenleving. De theeceeremonie is een 'terug naar de natuur', en in feite is ergonomisch design een kunstmatige imitatie van het ecologisch systeem.'

Sinds 2000 verblijft Shao de helft van het jaar in de Verenigde Staten. Toch is haar werk geen voor de hand liggende mengvorm van twee culturen geworden. 'Juist dankzij mijn biculturele ervaringen heb ik in kunnen tunen op een mondiaal gevoel voor esthetiek dat in de tweede helft van de vorige eeuw groeide. Mijn werk voelt eigentijds aan, niet omdat het de traditie verloochent, maar omdat het refereert aan bepaalde aspecten van verschillende tradities, om vormen te creëren die vertrouwd en tegelijk innovatief zijn. De Yixing

esthetiek blijft stevig belichaamd in mijn werk, maar net als ikzelf heeft het zijn horizon aanzienlijk verruimd.'

'Voor de traditionele Yixing theepotten is mijn werk veel te buitensporig: het gebruiksdoel vormt niet meer mijn eerste prioriteit, de vorm is uitgekleeft en verliest zich niet in details, ik maak gebruik van verschillende uitdrukkingwijzen en gepersonaliseerde publiciteit, dat alles daagt de traditie uit. Maar voor het Westen ademt mijn werk juist de sfeer van het Oosten: niet te overdreven, met behoud van het praktisch nut, gebruikmakend van traditionele technieken met respect voor het materiaal, zonder het besef te verliezen van de moderne tijd en de globalisering.'

Yna van der Meulen

Junya Shao werd in 1974 geboren in het Chinese Yixing, bekend als de hoofdstad van de theepot. Na haar leerlingenschap studeerde ze in Jingdezhen aan de kunstacademie: schilderen, industrieel ontwerpen en beeldhouwen. Samen met haar man Luo Xiaoping, die beeldhouwer is, deelt ze sinds 1996 een atelier. Sinds 2000 verblijven ze een deel van het jaar in Phoenix, Arizona, waar Shao werkt en lesgeeft, maar ze hebben ook een atelier in Shanghai en Yixing.

Op de vorige pagina: ▲ **Board Triangle**, 2014, opgebouwd met platen zǐshā klei, 30 x 8 x 23 cm ▼ **Wooden Teapot**, 2010, 46 x 10 x 22 cm ▼ **In Circle No. 2**, 2020, 22 x 14 x 12 cm

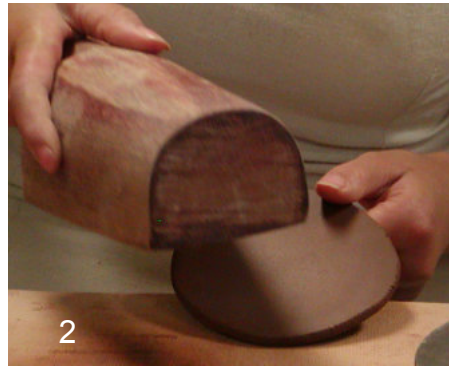
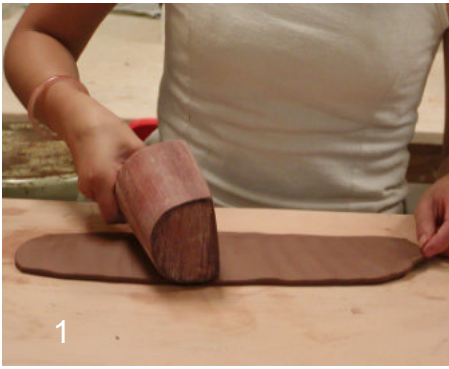
Op pagina 42 en verder laat Junya Shao zien hoe zij een ronde theepot maakt. 'Dit is de meest gangbare methode in Yixing om een theepot te maken. Er worden wel honderd verschillende zelfgemaakte gereedschapjes bij gebruikt. De technieken zijn altijd van meester op leerling of van generatie op generatie overgebracht, dus elke familie heeft zijn eigen manier van werken.'

De *zīshā* klei die Shao gebruikt, is anders dan gewone klei: Het belangrijkste bestanddeel is hy-

dromica (illiet). Het bevat verschillende hoeveelheden kaolien, kwarts en mica, ijzer etc. Paarse klei bevat onder meer ook magnesiumoxide. De kwartsdeeltjes vormen het 'skelet' van de kleimassa. Die worden, samen met klei, mica en hematiet, vermalen. 'Vooral voor kleiner werk is *zīshā* klei ideaal. Het eindproduct heeft de ideale mate van porositeit: het is wel luchtdoorlatend, maar absorbeert minder dan 2% vocht, dus lekt niet; de porositeit zit ongeveer tussen gewone keramiek en porselein in.'

Op de vorige pagina: ▲ *Ice Crack*, 2004, 18 x 13 x 10 cm ▼ *Transformation No. 1a*, 2019, 25 x 14 x 14 cm
▼ *Shipping Box*, 2018, 15 x 12 x 25 cm

1. Ik klop met een houten hamer een staaf klei tot een plaat die overal even dik is. Daarna snijd ik deze tot een rechthoekige vorm.
2. Ook een uitgesneden ronde kleiplaat klop ik met de houten hamer.

3. Met een cirkelsnijder snijd ik daarvan een perfect ronde kleiplaat die de basis gaat vormen, waaromheen ik de wand maak.
4. De rechthoekige plaat vormt de opstaande wand. De uiteinden ervan snijd ik met een mes onder een hoek van ongeveer 45°.

5. Ik verwijder de overtollige klei en voeg de twee uiteinden samen met wat water. Ik maak het oppervlak glad, onderwijl aan de binnenkant tegendruk gevend met een bamboe spaan. Ook het oppervlak aan de binnenkant maak ik glad terwijl ik tegendruk geef.
6. Ik klop rondom met een vlakke houten spaan op het bovenste deel van de cilinder, zodat de wand naar binnen buigt – dit zal de onderkant van de theepot gaan vormen.

7. Ik snijd met een mes de rand van de toekomstige bodem onder een hoek van ongeveer 45°.
8. Heel precies breng ik kleislib aan op de rand.

9. Ik snijd een rond kleiplaatje uit dat precies past op de opening en bevestig dat stevig door met een platte spaan de verbinding aan te drukken. Ik werk de binnenkant af.
10. Ik zet de pot op zijn kop en klop opnieuw rondom met een vlakke houten spaan op het bovenste deel van de cilinder – nu de uiteindelijke bovenkant van de theepot – zodat de wand ook hier naar binnen buigt, net zolang tot de overgebleven opening dezelfde diameter heeft als die van de bodem.

11. Ik bevestig eenzelfde rond kleiplaatje op de opening, opnieuw stevig de verbinding aandrukkend met een platte spaan. Overtollig kleislib verwijder ik.

12. Ik corrigeer de vorm met een spaan en maak het oppervlak glad met buffelhoorn. Een reep buffelhoorn wordt zacht door hem voor gebruik in water te weken, en is zeer geschikt hiervoor.

13. Nadat de pot iets is aangedroogd, zet ik hem weer op zijn kop. Ik bevestig een zacht rond kleiplaatje op de bodem en druk de rand ervan neer, zodat het plaatje één wordt met de pot.

14. Ik maak het oppervlak rond de bodem glad, eerst met een speciale bamboe lomer die past op de ronding van de pot, en daarna met buffelhoorn.

15. Met een cirkelsnijder snijd ik een cirkel uit de toegevoegde laag op de bodem van de theepot.

16. Ik til het rondje met een mes op, waardoor een holle bodem ontstaat. Ik breng wat kleislib aan in de rand.

17. De holte werk ik bij met een speciale bamboe schraper.

18. Ik snijd met de cirkelsnijder twee plaatjes met dezelfde diameter uit een droge kleiplaat, het ene voor de hals van de theepot, het andere voor het deksel. Op het eerste komt wat kleislib.

19. Opnieuw draai ik de pot om. Ik bevestig het plaatje voor de hals stevig op de pot, precies in het midden.

20. Het overtollige kleislib in de naad smeer ik uit om een mooie welving te verkrijgen.

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

21. Een rond plaatje van zachte klei sla ik met mijn hand mooi gewelfd. Dit plaatje is kleiner dan het dekselplaatje waar het op moet komen.
22. Ik bevestig het gewelfde plaatje op het dekselplaatje.

23. Ik laat de pot en het deksel verder drogen.
24. Ik kneed een kleirol zodanig dat deze conisch uitloopt van het ene uiteinde naar het andere. Dit wordt het handvat.

25. Het rudimentaire handvat verbuig ik tot een vorm die lijkt op een menselijk oor.
26. Als het handvat leerhard is, maak ik het oppervlak ervan glad met buffelhoorn en snijd beide uiteinden op maat zodat ze goed zullen passen op de pot.

27. Dan begin ik aan de tuit. Ik kneed een korte kleirol tot een conische vorm, door een naaldvormig gereedschapje erin te steken en het geheel net zolang te rollen tot een holle vorm ontstaat.
28. Ik kneed verder tot het een holle buis is.

29. De rudimentaire tuit buig ik wat.
30. Als de tuit leerhard is, maak ik het oppervlak ervan glad met buffelhoorn en snijd hem op maat zodat hij goed zal passen op de pot.

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

31. Met buffelhoorn maak ik het oppervlak van de pot inclusief de voet gladder.

32. Ik markeer de plaats waar de tuit moet komen en breng met een messing gatenboor de gaten aan waar later de thee doorheen zal stromen.

33. Ik bevestig het handvat en de tuit aan de pot. Het hoogste punt van het handvat en de tuit moeten op gelijke hoogte komen met de rand waar het deksel op komt.

34. Ik leg het deksel ondersteboven neer en buig een rechthoekige kleireep tot een kleine cilinder, die de opstaande rand onder het deksel moet gaan vormen. Ik bevestig hem met wat kleislib stevig aan het deksel en verwijder overtollig slib.

35. Ik verwijder de laag tussen de bovenste welving en het eigenlijke deksel. Met een gebogen mesje ga ik langs de opstaande rand en de binnenkant van de welving en maak dan de binnenkant schoon.

36. Ik draai het deksel weer om en maak de bovenkant glad met buffelhoorn.

37. Ik wrijf met een bamboe staafje heen en weer over een kleirol en vorm een knopje.

38. Ik snijd het knopje ervan af en bevestig dat met behulp van een metaal naald bovenop het deksel. Ik let erop dat de knop precies in het midden komt. Daarna maak ik de basis van de knop schoon met het handvat van een mes.

39. Ik maak het gat bovenin de knop netjes met een speciaal daarvoor geschikt gereedschapje, en dat doe ik ook binnenin het deksel, zodat ik er zeker van ben dat er door en door een open verbinding is.

40. Zowel bij het handvat als de tuit breng ik rond de aansluiting op de pot een dun kleirolletje aan en zorg met een dun bamboe gereedschapje voor een mooie overgang tussen beide onderdelen.

41

42

43

44

45

41. De pot, de tuit en het handvat maak ik met buffelhoorn gladder.
42. Ik maak de opening van de tuit schoon en werk met een naaldvormig gereedschapje en een gatenboor de rand af.

43. Dan verwijder ik met een cirkel-snijder de bovenkant van de pot. Het deksel zal komen te rusten op de achterblijvende rand.
44. Ik maak de binnenkant van de rand schoon en glad. De binnenkant van de pot werk ik af met een klein boetseerhoutje en de gaten naar de tuit maak ik schoon met een gatenboor met een lang handvat.

45. Nadat ik ervoor gezorgd heb dat het deksel perfect past, polijst ik de gehele theepot tot die glanst. Daarmee is de traditionele ronde theepot klaar.

De sintertemperatuur ligt op 1140-1190 °C. Een theepot als deze kan niet worden gerepareerd, zelfs een klein scheurtje niet. Tweemaal langzaam stoken vermindert het risico op breuk; de eerste stook op lagere temperatuur – dan kijk ik of het deksel nog goed past – en de tweede op normale temperatuur.

Chinese bastards...

Sommige dingen zijn zo vanzelfsprekend in je leven, dat je er verder niet over nadentkt: hoe ze zijn ontstaan, waar ze vandaan komen... De theepot is er zo een. Een vast anker: In tijden van nood, zet een kopje thee. Maar de theepot kwam mee met de thee. Uit China. Daarvoor waren er wel kruidenbrouwsels, in pannetjes water gekookt – maar toen kwam er iets nieuws, begin zeventiende eeuw voor het eerst meegebracht door Hollandse handelsschepen. Eerst een curiositeit, toen medicinaal, dan als statussymbool voor welgestelde dames. En veel, veel later gemeengoed: thee.

De theepot is ontstaan tijdens de Yuan-dynastie (1271-1368) en had aan het begin van de Ming-dynastie (1368-1644) al heel China veroverd, nadat het de gewoonte werd losse, gedroogde theeblaadjes te gebruiken, die niet moesten koken, maar trekken in heet water. Daarvoor was een afgesloten pot nodig, waarin de thee kon trekken en op temperatuur gehouden kon worden. Zo ontstond, afgeleid van een bruikbaar model wijnkan, de theepot. Gemaakt van porselein uiteraard. Maar er waren ook bastards...

Bastard China

In het stadsarrondissement Yixing, om precies te zijn bij Dingshu aan het Taihu meer, ten westen van Shanghai, werd al vele eeuwen eeuwen lang rode klei gedolven om gebruiksgoed van te maken. Halverwege de Ming-dynastie, rond 1500, werd Dingshu echter een belangrijk productiecentrum van wat tegenwoordig bekend staat als de Yixing theepotten. Tegen het eind van de zeventiende eeuw werden ze voor het eerst naar Europa geëxporteerd. Werd het dure porselein uit China wel *China* of *Fine China* genoemd, deze rode, ongeglazuurde producten (én hun westerse

kopieën) kregen in het Westen de naam *Bastard China*... Het woord bastaard mag dan een negatieve connotatie hebben, de Yixing theepotten hebben altijd een grote reputatie gehad, zowel in China zelf als in het Westen. De Dingshu klei werd geroemd om haar kwaliteit, de pottenbakkers om hun vakmanschap en hun creativiteit. Nog steeds zijn er kleine ateliers te vinden waar handmatig gebruiksgoed wordt vervaardigd, maar heden ten dage zijn er ook grote fabrieken waar de productie seriematig plaatsvindt.

Yixing theepotten hebben iets magisch. Hun naam wordt met respect uitgesproken door theekenners en verzamelaars. De theepotten kennen niet alleen een enorme rijkdom aan vormen en decoratie. Belangrijker nog is het materiaal waarvan ze zijn gemaakt. Er zijn verschillende typen Yixing klei te onderscheiden, die elk een andere kleur opleveren, variërend van geelwit tot rood en paars en zelfs groen – meestal met een hoge concentratie aan ijzeroxide. De bekendste is *zǐshā*, paarse klei. De klei is zeer plastisch, wat ze erg geschikt maakt voor handopbouw – er wordt dan ook nauwelijks mee gedraaid en gegoten evenmin, behalve tegenwoordig in de goedkopere productielijnen. De voorwerpen worden niet ge-glazuurd, maar eindeloos gepolijst. Eenmaal gebakken, blijven de wanden zeer poreus, waardoor geur en smaak in de wanden trekken en aan de pot de herinnering beklijft aan de thee die erin is gezet. Daarom worden ze wel *theepotten met een geheugen* genoemd. Elke pot dient dan ook voor een en dezelfde theesoort te worden gebruikt en mag nooit met sop worden gereinigd. Goede kwaliteit laat zich herkennen door de heldere, metaalachtige klank als je pot en deksel zachtjes tegen elkaar aan tikt.

Biscuitstoken

Waarom is biscuitstoken een goed idee? Tot welke temperatuur moet het? Wat is er verder nodig voor een goed resultaat? Welke stadia doorloopt de stook? Allemaal vragen die in dit artikel aan de orde komen.

De naam *biscuit* komt uit het Frans en betekent tweemaal gestookt; eigenlijk wel een beetje gekke naam voor de eerste stook... De tweede stook heet gladbrand. Een keer extra stoken is vaak een goed idee, want het heeft een aantal voordelen:

- het werk wordt minder kwetsbaar bij decoreren en glazuren;
- de absorptie van de glazuurvloeistof kan beter geregeld worden;
- koolstof verdwijnt uit de massa;
- er zijn meer technieken toe te passen dan bij directe gladbrand.

Temperatuur

Normaal stookt men biscuit tot een temperatuur tussen 900 en 1050° C. De keuze hangt af van:

- De kleimassa: sommige massa's sinteren veel eerder dan andere; laag

sinterende massa's (met meer vloeimiddel) moet men lager stoken.

- De absorptie van het te gebruiken glazuur: hoe lager de stook, hoe meer de scherf zal zuigen; later kan men eventueel de dikte van het glazuur aanpassen aan de hardheid van de scherf; bij kwastglazuur is hoger biscuitstoken mogelijk vanwege de dunne glazuurlaag.

Meestal is de gladbrand bij een hogere temperatuur dan de biscuitstook. Soms is het andersom, zoals in de industrie, waar de processen anders zijn en met name gericht op economisch en efficiënt werken (bijvoorbeeld een lager glazuurverbruik). Ook bij porselein wordt wel lager gladgebrand, vooral bij stukken die ondersteund moeten worden en die bij de gladbrand aan de ondersteuning zouden vastbakken.

Goed resultaat

Voor een goed stookresultaat moet gezorgd worden voor:

- een goede bezetting van de oven;
- droog stookgoed;
- een goede indeling van het temperatuurverloop;
- en om een goede stook te kunnen herhalen of fouten te vinden: opschrijven wat er voorbereid en gebeurd is.

Bezetting

Een van de belangrijkste punten bij het inpakken van de oven is het zorgen voor een goede verdeling van de warmte. Als de hete lucht goed in de ovenruimte kan circuleren, zullen alle werkstukken ongeveer even goed gestookt worden. Houd daarom hier rekening mee:

- concentreer massa niet, maar verdeel hem;
- laat genoeg ruimte over tussen de ovenplaten onderling en tussen de ovenplaten en de ovenwand;
- stook een volle oven; als dat niet kan, verdeel dan het materiaal over de ruimte;
- laat de bodem vrij en zet de eerste ovenplaat op steunen;
- als de oven een loergat heeft, laat dat dan vrij;
- werkstukken op elkaar stapelen kan, maar houd rekening met de verdeling van de totale massa;
- leg elke ovenplaat op drie steunen;
- plaats steunen van boven elkaar liggende ovenplaten altijd precies boven elkaar;
- pak alleen helemaal droog materiaal in;
- pak elk stuk met twee handen aan, om breuk te voorkomen.

Stadia van de stook

Eerst komt het kiezen van de instellingen voor de stook. Pas daarbij het programma aan het moeilijkste stuk aan (formaat, dikte, vorm, vormovergangen). Dunne stukken kunnen sneller gestookt worden dan dikke of gecompliceerde. Kies de temperaturen in functie van de parameters die hierboven besproken zijn.

De eerste fase

Tot 100 °C gaat het om het helemaal drogen van de stukken. Er is nog restwater

(poriewater) aanwezig in de klei. Dat kan scheuren veroorzaken als het gaat koken en daardoor de klei uit elkaar wordt gedrukt. Stook dus eerst een paar uur op 80 tot 100 °C of iets daarboven. Gechamotteerde klei droogt sneller dan plastische. Laat de oven deur tijdens dit stadium op een kier staan of houd het loergat open, om de waterdamp te laten ontsnappen. Niet meer dan een kier, anders verwarmt u het heelal.

Voor u verder gaat, kunt u met een spiegel of brillenglas controleren of er nog vocht uit de oven komt.

De tweede fase

Tot 600 °C zijn er twee veranderingen in de klei om rekening mee te houden. De eerste is de overgang bij 226 °C. Dan veroorzaakt het kwartsmineraal crystobaliet een volumeverandering van 2,5% en daarom moet er in dat traject voorzichtig gestookt worden.

De tweede overgang is de zogenaamde kwartssprong. Dat is een verandering van de structuur van kwarts bij 573 °C, zowel bij verhitting als afkoeling. Het volume verandert dan, waardoor de klei kan barsten. Rond 600 °C langzaam stoken is daarom aan te raden. In deze fase verdwijnt ook het meeste chemisch gebonden water. Ook dat geeft een volumeverandering, maar die is veel kleiner dan die bij het normale droogproces. Ten slotte verbranden de meeste organische stoffen – vooral koolstof – die in de klei aanwezig zijn. Zij vormen bij het opstoken gassen, die zich door de klei een weg naar buiten banen. Rond de 800 °C is het water verdwenen en rond de 900 °C is de koolstof weg.

Koolstof kan, bij te weinig zuurstof in de ovenatmosfeer of te snel stoken van – vooral dikke – voorwerpen, leiden tot het zogenaamde *carbon coring*, zwarte en zwakke plekken in de wanddikte van het product, die bij de glazuurstook op hogere temperaturen aanleiding kunnen geven tot blaasvorming.

Let in deze stookfase op de eigenschappen van de werkstukken: kleimassa, wanddikte en vorm. Stook dunne, gegoten voorwerpen op met 150 °C per uur naar 600 °C (dus in bijna vier uur), dun gedraaid werk met 100 °C, dun met de

hand opgebouwd werk met 80 °C en dik of gecompliceerd werk met 60 °C per uur. Stook bij voorkeur tussen 500 °C en 600 °C twee keer zo langzaam. Laat loergaten en andere ovenopeningen open om gassen te laten ontsnappen. Zorg het liefst voor afzuiging of goede ventilatie van de ovenruimte.

De theoretische benadering hierboven is de meest zekere, maar sneller stoken in deze fase kan heel goed tot resultaat leiden. Ik ken meerdere keramisten die in heel korte tijd opstoken naar 1000 °C.

Zelf heb ik dat ook wel eens in een uurtje gedaan. Maar, net als in het echte leven, is het een kwestie van risicobeoordeling...

De eindstook

Het laatste deel van de stook kan sneller. Water en de koolstof zijn dan vrijwel verdwenen en de klei gaat – afhankelijk van de gekozen massa – vanaf ongeveer 900 °C sinteren. Dit proces veroorzaakt de hardheid van het uiteindelijke product. Elke klei heeft zijn eigen sintertraject, dat naar gelang de samenstelling kort of lang kan zijn. Stook in deze fase met 250 °C per uur op, tenzij het werk dik of gecompliceerd is. Dan kunt u beter wat langzamer stoken: met 200 °C per uur.

Afkoelen

Ook tijdens het afkoelen kan er nog het nodige fout gaan. Om problemen te voorkomen, houdt u de oven helemaal dicht en opent u hem niet voor de temperatuur onder de 200 °C, maar liever nog tot 100 °C, gedaald is.

Carbon coring

**ALLES VOOR
DE KERAMIST**

Silex Totaal Service b.v.

De Meerheuvel 21 - 5221 EA 's-Hertogenbosch - Tel. 073 - 631 25 28 - info@silex.nl
Meidoornpassage 9 - 8091 KS Wezep - Tel. 073 - 631 54 05 - www.silex.nl

Maak de keramiekwereld
mooier! Klik **hier** om
vriend (€ 20) van
de kleine **K** te worden

...of Vriend (€ 50) ...of VRIEND (€ 100)

en steun zo de kleine **K**, om elke
maand een mooi magazine te kunnen
uitgeven en elk jaar de papieren versie:
het grote **K** boek

Natuurlijk kunt u ook gewoon
doneren op IBAN

NL68INGB0007343733 t.n.v.
Stichting k+K

Een betaalverzoek staat voor u klaar
(geldig t/m 25 september):

€ 20 of **€ 50** of **€ 100**

De grote K deel drie is uit!

Eindelijk is het zover! Tegelijkertijd met onze grote tentoonstelling in Keramiekcentrum Tiendschuur.

Ook deze nieuwe **grote K** is een bron van inspiratie en knowhow en mag in geen enkel atelier ontbreken.

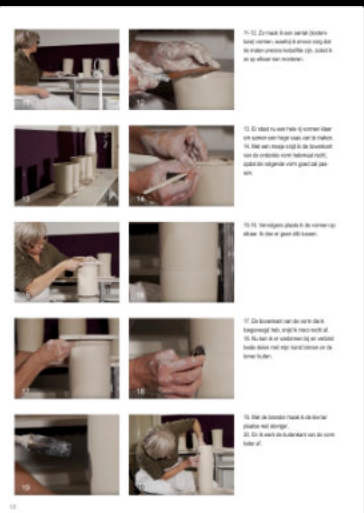
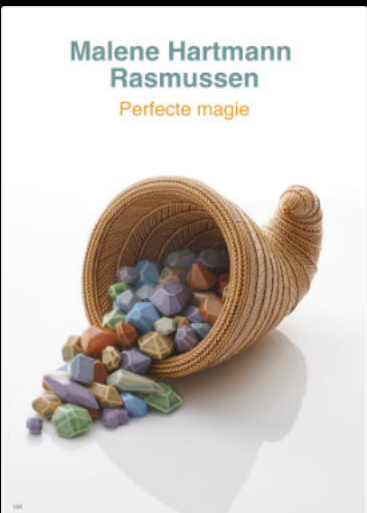
Belangrijke vragen komen aan de orde: Hoe vind ik mijn eigen weg, mijn eigen stem, mijn eigen manier om me in klei uit te drukken? En als ik die al wel gevonden heb, hoe realiseer ik dan mijn werk? Met welke materialen, technieken en gereedschappen? Bekende en beroemde kunstenaars geven in dit boek hun persoonlijke antwoorden. En geven bovendien inzicht in hun technieken met duidelijke voorbeelden. U kunt ze stap voor stap volgen.

U kunt dit derde deel bestellen in de **webshop** van **de kleine K**.

Het grote K boek 3

HET grote KERAMIEK inspiratie en knowhow BOEK, Mels Boom, 2020, Stichting k+K, 256 pagina's, A4 (210 x 297 mm), paperback, genaaid, gedrukt op papier met FSC-merk, kleur, Nederlandstalig.

**ISBN 978-90-825430-2-5
€ 35**

Meer dan 50 jaar ervaring als betrouwbare
leverancier voor de keramist

Officiële invoerder/verdelers van Amaco glazuren

PC-20 Blue Rutile over
PC-36 ironstone

PC-4 Palladium over
PC-29 Deep Olive Speckle

PC-28 Frosted Turquoise over
PC-59 Deep Firebrick

PC-23 Indigo Float over
PC-12 Blue Midnight

Ter Mote 5 - 9850 Nevele
tel. 0032 (0)9 226 28 26
info@colpaert-ceramic.be
www.colpaertonline.be

Mis geen nieuwe films
van de kleine **K**
Neem **hier** een abonnement op
ons YouTube-kanaal

Foto van de maand

Kleurenwaaiers van vroeger. Foto: Mels Boom

Ook een leuke of mooie of interessante of gekke foto? Stuur hem op om hier te publiceren!

De kleine

Samen weten we méér

De F is weer in de maand. De F van Fe_2O_3 ,
van Functioneel, van Figuratief. Maar ook van
Fouten, Formules, **V**ragen en Fritten.
Formuleer je vraag op het **kleine K** Forum.

Podium

Babs Haenen - Keramiek in beweging

Via haar werk gaat Babs Haenen de dialoog aan met de wereld om haar heen, o.a. met die van de kunst. Haar sculpturen zijn expressief, woest, kleurrijk en nodigen uit tot aanraking. Voor haar oeuvre, waarin ze alle domeinen van de keramiek verkent, van potvorm en sculpturen tot design en architectuur, ontvangt ze dit jaar de Van Achterbergh-prijs. Het Princessehof zal ter gelegenheid daarvan een selectie uit haar oeuvre laten zien van 5 september tot en met 3 januari 2021.

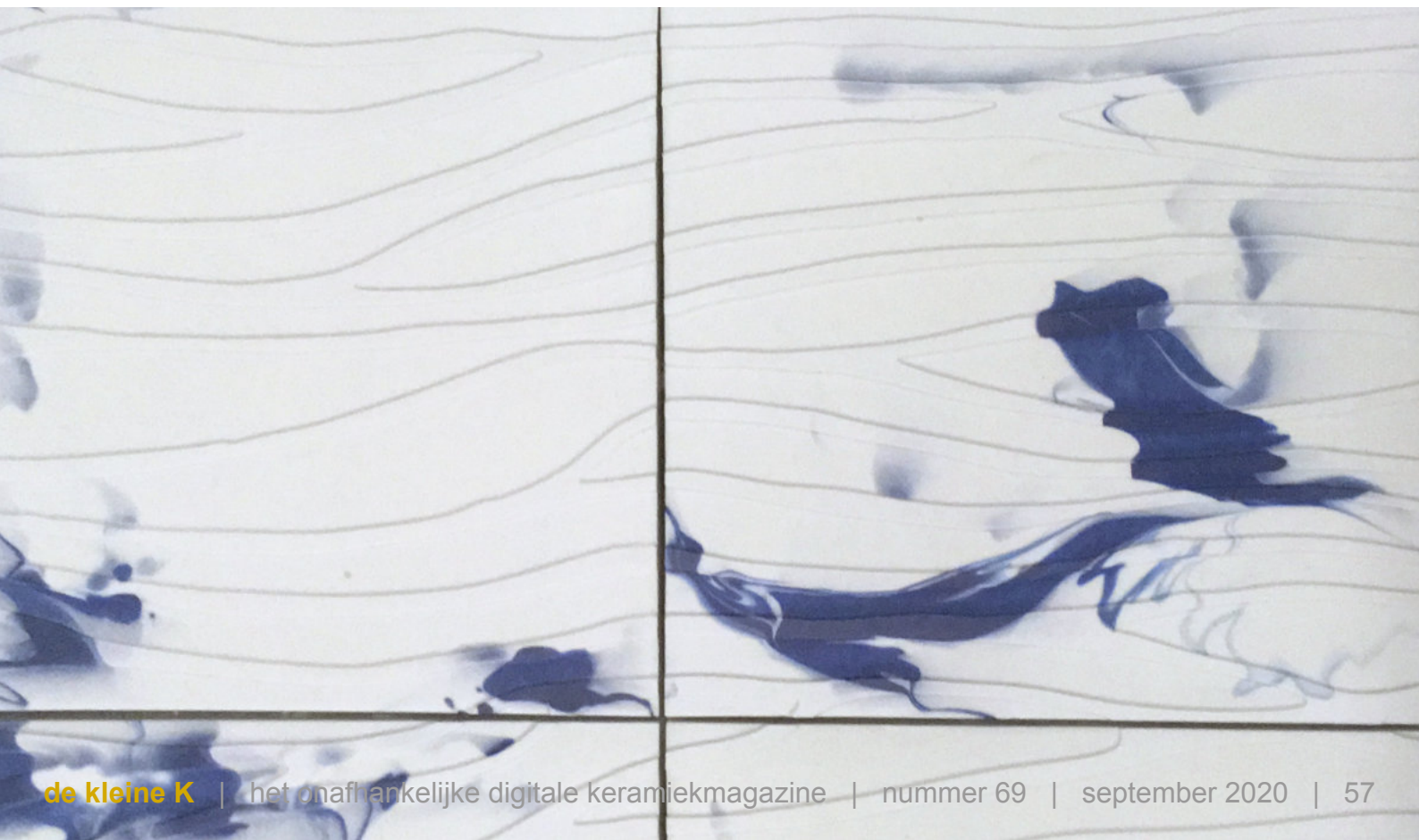
'Ik heb meteen een mooi verhaal voor je', begint Babs Haenen (Amsterdam, 1948) enthousiast. 'Op verzoek van Cees van 't Veen heb ik ooit een vloertegel ontworpen voor Keramiekmuseum Princessehof. Geïnspireerd door een techniek die ik toepas in mijn unica-keramiek, heb ik met Makkum toen een procedé ontwikkeld om tegels te gieten met ingekleurd porselein. Die vloer is er nooit gekomen, maar we hebben wel samen de tegels voor de Stadsschouwburg in Haarlem geproduceerd. Het was de eerste keer dat een gebouw aan de buitenzijde met porselein werd bedekt. In het buitenland vinden ze dat fantastisch. Nu heeft een verzamelaar uit Genève, die onlangs enkele unica-werken van me kocht,

gevraagd of ik in een huis dat ze aan het bouwen is, een vloer van tweehonderd tegels kan maken, als een soort kunstwerk. Nu kunnen we dat ontwerp dus toch uitvoeren!'

Verhaal

Haar reputatie groeit nog altijd. Maar hoe is het begonnen? Hoe is ze ertoe gekomen om met keramiek te gaan werken? 'Het is ongelooflijk eigenlijk. Ik danste, had de pedagogische academie gedaan en gaf het vak dansexpressie. Tot ik een hernia kreeg. Toen was dat verhaal afgesloten. Ik ben creatief, dacht ik. Wat ga ik doen? Eerst heb ik nog mode gedaan, maar uiteindelijk wilde ik naar de Gerrit Rietveld Academie. Daar-

Op de vorige pagina: La femme au chapeau (detail), porselein, pigmenten, glazuur, Ø 26 x 37 cm ▼ Aqua Marine (tegel opdracht van privéverzamelaar, ontwerp en techniek Babs Haenen, productie Koninklijke Tichelaar Makkum), 2020, porselein, pigmenten, glazuur, 27 x 27 cm, foto: Jan Kok. Foto's bij dit artikel, tenzij anders aangegeven: Luuk Kramer

voor moest je eigen werk laten zien, je verhaal vertellen. Een Amerikaanse overbuurvrouw maakte keramische kommen. Ik heb toen les genomen om potten te leren draaien en ben gaan tekenen. Op grond van dat werk ben ik toen aangenomen, hoewel...’, voegt ze daar lachend aan toe, ‘mijn vlotte babbel heeft ongetwijfeld ook een rol gespeeld!’

Bouwen

‘Jan van der Vaart was onze docent. Ken je het boek *Een eeuw keramiek aan de Gerrit Rietveld Academie?* Daarin zie je hoe we op een rijtje achter onze houten schopschijven zaten. Maar potten draaien, dat was niks voor mij. Dat ging voor mij veel te snel. Ik moet mijn werk opbouwen.’ Dat inzicht komt in Devon, waar ze tijdens haar stage aan het werk gaat in de oude pottenbakkerij van Bernard Leach. ‘Ik moest honderden kopjes van madeliefjes voorzien, draaien, glazuren... In die tijd ben ik krantenpapier in bakjes gaan plooiën en daar porselein tegenaan gaan drukken. De nerf van het krantenpapier liet dan een afdruk achter in het porselein.’

Kleur

Het blijkt een kantelpunt. Voortaan bouwt Babs haar werk met de hand op en kiest ze doelbewust voor porselein, en voor kleur. Haar inspiratie haalt ze uit haar directe omgeving: ‘Indertijd was ik erg gegrepen door textielpatronen. Als jij binnenkwam en je had een gestreept truitje aan met een werkje erin, tekende ik dat op en maakte ik er een werk van.’ Ook de schilderkunst wordt een belangrijke inspiratiebron, de schilderijen van Rafaël en Van Ruisdael bijvoorbeeld. ‘Ik dacht: *Hoe krijg ik dat voor elkaar, die diepte in kleur?* In 1979, toen ik eindexamen deed, werkte ik op een atelier met Gerard Blaauw, die een computergestuurde oven ontwikkelde. Daardoor kreeg ik de mogelijkheid om het werk zes, soms wel tien keer te stoken en zo de kleur in het porselein te intensiveren, te laten stormen. Voordat ik met die oven kon werken, was dat wel anders. Toen dronken we eerst een biertje voor we de oven openmaakten. Je wist nooit precies hoe het uitpakte.’

Op de vorige pagina: *Rhapsody in Blue*, 2016, porselein, pigmenten, glazuur, Ø 24 x 35 cm ▼ *Bending the Walls 'Lop Nor'*, 2017-2018, porselein, pigmenten, glazuur; resp. 135 x 33 x 51 cm, 136 x 36 x 51 cm en 139 x 35 x 60 cm, foto: Courtesy Hostler Burrows

Titelen

Het werk van Babs draagt tot de verbeelding sprekende titels: *Toscane Automnale*, *Auf den Marmorklippen*, *Achter de coulissen*. 'Dat is begonnen tijdens onze theesessies. Kirchner deed dat ook: die kwam altijd met een aantal mensen bij elkaar en dan gingen ze titelen. Van Achterbergh zei: Dat kunnen wij ook gaan doen. Hij had een Franse opvoeding gehad, zodoende kreeg een aantal werken een Franse titel. Voor mij geeft een titel aan wat het uitgangspunt is.'

Tafelstukken

De potten van Babs zijn in beweging. Ze worden drager van bonte kleurpatronen, beginnen woester te plooiën en te lobben, krijgen kammen en raatvormige patronen. Daarnaast begint ze andere objecten te maken: een kaststel, stukken voor de schoorsteenmantel en *pièces de milieu* ofwel tafelstukken. Die laatste maakt ze met behulp van gipskernen. 'Ik kwam tot de ontdekking dat Frank Gehry in zijn atelier allerlei kartonnen modellen had die hij aaneenschakelde om tot een idee voor een gebouw te komen. Dat bracht me

op het idee om gipsmodellen tegen elkaar te schuiven en daaromheen die tafelstukken te bouwen. Een van die werken, *L'Interlude architecturale*, was geïnspireerd door een gebouw van Frank Gehry. Een ander werk, *Zonder titel*, ontstond naar aanleiding van een plastic zakje met roze velletjes wc-papier dat Benno Prem-sela mij eens toonde en dat hij aan cliënten liet zien om de kleur roze voor een project te bepalen.'

Erkenning

Erkenning volgt al snel. Om te beginnen in Amerika, waar ze vanaf 1987 exposeert bij Garth Clark, en zeker ook in Nederland, waar ze in 1991 exposeert in Keramiekmuseum Princessehof en in 1998 een tentoonstelling heeft in het Stedelijk Museum in Amsterdam. 'Als je naar dat werk kijkt, heeft het te maken met beweging en met textiel, het draperen van lappen porselein. Bijzonder dat de dingen die ik daarvoor gedaan heb in het leven, daarin allemaal samenkomen.'

Op de vorige pagina: The Passion of Genji, 1991, porselein, pigmenten, glazuur, Ø 25 x 30 cm, collectie Inax Corporation, Tokoname, Japan, foto: Frans Gummer ▼ Auf den Marmorklippen, 1986, porselein, pigmenten, glazuur, Ø 24 x 27 cm, collectie J.W.N. van Achterbergh, foto: onbekend (fotograaf van Van Achterbergh)

Op de vorige pagina: *Les jardins de banlieue*, 1983, porselein, pigmenten, glazuur, Ø 15 x 19 cm, foto: Maurits Klaren
 ▲ *Flow* collectie, 2012-2017, porselein, pigmenten, glazuur, ontwerp en uitvoering Babs Haenen, geproduceerd in Jingdezhen, China, op eigen atelier, foto: Satijn Panyigay

Op de volgende pagina: *The Garden of Giverny*, 2020, porselein, pigmenten, glazuur, 39 x 37 x 51 cm

Kunstobject

Kunst in de vorm van een pot, Nederland moet eraan wennen. 'Natuurlijk heb ik meegemaakt dat mensen bezorgd vroegen of ze hun bloemetjes wel in mijn werk konden zetten. Maar wij waren daar niet mee bezig. Ons ging het erom uitdrukking te geven aan de wand van een werk. Zo'n pot kan een kunstobject worden, dat zie je bijvoorbeeld in Aziatische culturen.'

Stappen

'Indertijd gold schilderen als hoge kunst; ons werk had de status van toegepaste kunst. We exposeerden in de daarvoor geëigende circuits. Een van de problemen was dat die werelden volkomen gescheiden waren. 'Het is altijd zo hetzelfde, die potjes', kreeg ik vaak te horen. Als iemand dan naar mijn atelier kwam, zette ik een heel vroeg werk naast een later werk en iets waarmee ik op dat moment bezig was. Dan pas zagen ze dat er enorme stappen tussen zaten.'

Design

'In 2010 ben ik met mijn studenten naar Jingdezhen gegaan. Daar heb ik mijn eerste model voor een vaas gemaakt. In de opleiding had ik wel geleerd hoe je mallen maakt, maar in mijn werk had ik dat nog niet eerder toegepast. Sindsdien heb ik de collectie *Flow* ontwikkeld. Daarvoor gieten we

gekleurd porselein in een mal die we dan een beetje laten dansen. Daarna gieten we het wit erop en wordt het geglazuurd. Elk kopje en elke schaal of vaas heeft een andere tekening. Deze serie is een vervolg op het motief van de *WAd-tegel*. Het reliëf verwijst naar de Nederlandse kust en de Chinese waterval, de tekening naar het werk van Jackson Pollock en Chinese kalligrafie.'

Toekomst

Naast haar potten, die zich blijven ontwikkelen en opvallen door hun subtiele, vaak intense kleuren en zeer expressieve vormen, zijn werken ontstaan die zijn geïnspireerd op rotsformaties, zoals de serie *Lop Nor* en *The Garden of Giverny*. Op het moment van het interview werkt Babs aan een serie nieuwe sculpturen voor haar presentatie in het Prinsessehof bij de prijsuitreiking op 5 september. Hoe ziet ze de toekomst? 'Betty Woodman, een heel goede vriendin van me, heeft tot haar vijftigste doorgewerkt. Dat hoop ik ook te doen. Inspiratie genoeg. In Museum Voorlinden zag ik een prachtig werk van Louise Bourgeois. Op mijn atelier heb ik daar kaarten van. Die wachten erop om verwerkt te worden.'

Sander Hendriks

Delfts blauw is hot

100 en 1 Delfts blauwe en Chinese theepotten van Tineke van Gils zijn van 12 september t/m 31 oktober te zien bij Heinen Delfts Blauw, Fabriek De Paauw, op steenworp afstand van het centrum van Delft.

‘Met deze expositie is er weer een cirkel rond’, zegt Van Gils die een speciale band met theepotten kreeg door deelname aan de tentoonstelling *Theepotten Kijken, de visie van 100 keramisten* (1987). In 2006 volgde een sponsorproject voor een opera in Midden-Delfland, waarvoor zij 100 theepotten draaide die werden gepresenteerd aan de toenmalige vorstin. Daarna kwamen uitnodigingen uit China, allereerst om 100 unieke theepotten te draaien in de porseleinstad Dehua (2010) en later in Jingdezhen (2019). Op de terugreis, net voor de eerste Chinese coronagolf, ontstond het idee om deze cirkel te sluiten met een Delfts blauw theepottenproject in Delft, de stad die zó nauw verbonden is met het blauw-wit

van Jingdezhen, dat er in 2006 op initiatief van kunstenaar Adriaan Rees een zusterband tussen beide steden ontstond.

Heinen Delfts Blauw, eigenaar van winkels in Delft en Amsterdam, fabrieken in Putten en Dehua en sinds 2018 ook van de Delftse fabriek De Paauw, reageerde enthousiast op het theepottenplan. Toen sloeg de corona toe. Buitenlandse toeristen bleven weg, waardoor ook Delfts blauw in problemen kwam. Heinen startte een offensief om vooral nu de Nederlandse markt te heroveren met nieuw, fris, modern Delfts blauw. De al veel eerder in gang gezette innovatieve processen van samenwerking met hedendaagse

Op de vorige pagina: Tineke van Gils en Simon van Oosten, *Lady Blue*, 2020, 31 x 22 x 15 cm ▼ Tineke van Gils en Simon van Oosten ◀ *Unbroken dreams*, 2020, 31 x 23 x 18 cm ▶ *Kimono*, 2020, 33 x 23 x 18 cm

▲ Tineke van Gils en Simon van Oosten, *Ballerina*, 2020, 27 x 22 x 15 cm. Op de volgende pagina: Tineke van Gils en Pepijn van den Nieuwendijk, *Along the Road to Chánglóng*, 2020, 38 x 31 x 25 cm

kunstenaars werden geïntensiveerd. Het theepottenproject van Tineke van Gils – die tussendoor de prototypen draaide van een servies dat Piet Hein Eek ontwierp voor Heinen Delfts Blauw – kwam op het juiste moment.

‘In de fabriek kreeg ik carte blanche om de theepotten te maken. Ik mocht de historische mallen afgieten, met Delfts blauw materialen experimenteren en kon rekenen op adviezen van de technici en de decoratiekunst van de schilders. Delfts blauw mag dan wel op porselein lijken, maar het is het beslist niet. De crème-grijze aardewerkklei wordt na het drogen bedekt met een witte laag. Verslingerd aan het ivoorwitte blanc de Chine moest ik wennen aan alle variaties die in Delft wit worden genoemd. De aardewerkmassa’s pasten als draai- en gietklei ook minder goed aan elkaar dan het porselein in Jingdezhen, alhoewel het daar ook niet vanzelf ging. Vervolgens kwam het decoreren in beeld. Schilderen naar een voorbeeld is niet mijn manier van werken, waarin spontaniteit de boventoon voert. Mijn decoratie bestaat voornamelijk uit de directe sporen die mijn handen in de klei achterlaten tijdens het maken. Met een in slib gedoopte kwast kan ik reageren op de klei en op de pot in kwestie. Vorm en decoratie zijn één. Ik werd me ervan bewust dat de Delfts blauwe decoraties een toevoeging

zijn. Eenzelfde dessin kan op alle vormen voorkomen. Ik begreep dat ik met Delfts blauw een onbezonnen relatie was aangegaan en moest nu uitvinden hoe wij elkaar konden versterken, zonder elkaar te vernietigen. Soms verzuchtte ik: *waar ben ik aan begonnen!* Maar de drang om een weg te vinden, was groter dan de vrees om te verdwalen. Omdat die mij aanspraken, gebruikte ik de meest traditionele mallen en bloempatronen en begon deze naar mijn hand te zetten. Het woordje *aantasten* werd een leidraad. Ik ging breukpatronen van gerestaureerde vazen bestuderen. Van potscherven die tegen elkaar zijn gelijmd, kwam ik op lapjes die als het ware over elkaar heen liggen. Dat had ik gezien bij kimono’s. Soms zoek ik ook doelbewust naar samenwerking en uitwisseling, daar komen altijd verrassingen van. Toen ik een contour als van druipend glazuur op een theepot had getekend, reageerde meesterschilder Simon van Oosten van fabriek De Paauw daarop door de bloemen binnen de contour op zijn kop te zetten, alsof zij met het glazuur waren meegedropen. Pepijn van den Nieuwendijk, die zich graag laat verrassen door een vorm, heeft een paar theepotten met in Delfts blauw geschilderde fantastische verhalen bedekt. Delfts blauw en ik groeiden spelenderwijs naar elkaar toe. Een huwelijk voor het leven gaat

het niet worden, maar een sterke vriendschap zit er wel in. En zoals bij alle eerdere projecten kom ik ook nu weer aan het eind van de rit potten tekort voor de vele ideeën die zijn losgewoeld.'

[Tineke van Gils](#), Rijksstraatweg 16, 2636 AX Schipluiden, tel: 015-3808191. Haar pottenbakkerij en eigen galerie 't Spint zijn op afspraak te bezoeken.

12 september t/m 31 oktober
100 en 1 theepotten door Tineke van Gils
[Heinen Delfts Blauw](#)
Fabriek De Paauw
Delftweg 133, 2289 BD Rijswijk (ZH)
Tel: 015-2124920
Open: dagelijks 9.00-16.30 uur. In verband met coronaregels: website raadplegen of vooraf bellen.

Tineke van Gils en Simon van Oosten, ◀ Flower Drops, 2020, 18 x 19 x 11 cm ▶ Border, 2020, 27 x 15 x 11 cm

Descartes' Error III

Een solotentoonstelling van het werk van Anton Reijnders is te zien in Brussel, bij galerie Fracas. De expositie toont een overzicht van dertig jaar werk.

Anton Reijnders wil mogelijkheden bieden voor concentratie en aandacht en daarmee een alternatief geven voor de beeldtaal die steeds meer ondergeschikt is aan propaganda en snelle effecten. Hij hoopt met zijn werk een bewustzijn op te roepen van het automatisme waarin betekenis wordt toegekend en de geconditioneerde manier van waarnemen. Hij wil geen manier van interpreteren van zijn werk opleggen: zijn sculpturen zijn een vrije meditatieve gelegenheid tot reflectie en concentratie.

Anton heeft in de loop van zijn carrière een zeer persoonlijk alfabet van vormen en symbolen opgebouwd. Zijn steeds vernieuwende manier van spelen en monteren van voorstellingen creëert een proces dat de structuur en patronen van mentale constructies verkent. Het maken zelf is een weerspiegeling van dit idee, waarbij repetitieve vormen, gemaakt met mallen, geassocieerd

kunnen worden met handmatig opgebouwde klei die een directe menselijke aanwezigheid belichaamt. Het naast elkaar plaatsen van dingen die van elkaar verschillen, leidt soms tot verwarring of aantrekkingskracht. Het zachte met het harde, het ruwe en het gladde, het lege en het volle stellen onze waarneming in vraag en helpen haar betekenis te geven.

Antons werken worden soms aangeduid als sculpturale koans. Een poëtische gevoeligheid waarbij de ruimte tussen de objecten net zo belangrijk is als de objecten zelf zijn werk kunnen verbinden met de oosterse esthetiek. Anton verwijst naar de Japanse schilder Sesshū als een belangrijke bron van inspiratie. In zijn *haboku* landschap is het grootste deel van het papier leeg gelaten en enkele zwarte inktstreken onthullen een enorme ruimte en tonen een intense focus op de essentie van het landschap.

▼ Anton Reijnders, *Descartes' Error II*, 2017, keramiek, terra sigillata, glazuur, engobe, hout, textiel, 260 x 300 x 190 cm
Op de volgende pagina: Anton Reijnders, *Eternal Reoccurrence II*, 2018-2019, foto: Fracas Gallery

Op de bovenverdieping van de expositieruimte is werk van aankomende hedendaagse keramisten te zien: *Anton's Offshoots*. Het is een overzicht, voor deze gelegenheid samengesteld door Anton Reijnders. Er is werk te zien van Buket Kinalikaya (TR), Clémentine Dupré (FR), Elena Gileva (RU), Elisa Uberti (FR), Laurin Schaub (CH), Lisa Allegra (ES), Mathieu Frossard (FR), Nitsa Meletopoulos (FR) en Sarah Pschorn (DE).

Descartes' Error III

Overzichtstentoonstelling Anton Reijnders

3 september t/m 4 oktober

[Fracas Gallery](#) / [Atelier Jaspers](#)

149 Avenue du Prince Héritier

1200 Brussel

België

Hieronder en op de volgende pagina, van links naar rechts en van boven naar beneden: werk van de bovengenoemde kunstenaars, in dezelfde volgorde als in de tekst. Klik op een afbeelding voor de desbetreffende website

Fritz Rossmann

Galerie del Campo laat werk zien van Fritz Rossmann. Voor hem is de keramiek uit de Chinese Songperiode een grote inspiratie. De licht blauwgroene glazuren steken helder af tegen de zwarte ondergrond.

Fritz Rossmann (Keulen, 1958) werkte aanvankelijk op kantoor. Na korte tijd realiseerde hij zich echter dat zijn hart bij het pottenbakken lag en sloeg, net als zijn ouders, de weg van 'de klei' in.

Fritz' passie ligt bij het werken met de karakteristieke eigenschappen van het materiaal: hij wil zichtbaar maken wat hij ontdekt heeft en het stoken ervaren als een spel tussen hem en het toeval. Hij werkt in porselein en het Australische *Southern Ice* heeft zijn voorkeur vanwege de heldere witheid en extreme transparantie.

Een citaat van Richard Sennet uit diens boek *Crafts* beschrijft volgens Fritz wat voor hem belangrijk is: 'De lichamelijke bezigheid van het herhalen en oefenen maakt het mogelijk vaardigheden van binnenuit te ontwikkelen en het materiaal in een langzaam proces om te vormen.' Het is voor hem vanzelfsprekend om zijn werk voortdurend verder te ontwikkelen, zowel met betrekking tot vormen als kleurnuances.

Rossmanns objecten laten een rijk vormenspel zien, zonder dat het idee van schaal of kom los gelaten wordt. Zijn uitgangspunt is de gedraaide vorm, waarbij hij de wanden met een houten lommer vormgeeft. Dit zorgt voor een optimaal effect van glazuren en engobes. Hij deukt de wand in, maakt ribbels en perforeert. De ontstane gaatjes worden later opgevuld met glazuur en dat vergroot het transparante effect.

De objecten van de laatste jaren zijn onder andere geïnspireerd door de esthetiek van keramiek uit de Chinese Songperiode. Keramiek die uitsluitend bestemd was voor het keizerlijke hof. Vandaag de dag heeft het nog een geheel eigentijdse uitstraling. Karakteristiek daarbij is de laag celadonglazuur, die het groen van de zee en het blauw van de hemel symboliseert.

Fritz Rossmann werkt in het Duitse Höhr-Grenzhausen, waar hij samen met de keramisten Monika Debus, Martin Goerg en Susanne Alzweig de *Keramikgruppe Höhr-Grenzhausen* vormt.

t/m 31 december
Fritz Rossmann
[Galerie del Campo](#)
Drijberseweg 12
9418 PW Wijster
Open: zondag 13 - 15

KleiPers

Galeries en musea zijn (grotendeels) weer open; check of breng een virtueel bezoek door op de gele button te klikken!

Jennifer Tee - Falling Feathers

Deze tentoonstelling laat verschillende sculpturale werken zien, waaronder fantaserijke collages en twee installaties van zwarte en witte porseleinen veren. Tee's werk kenmerkt zich door een combinatie van kracht en ingetogenheid, waarmee ze de toeschouwer uitnodigt een nieuwe wereld te betreden.

In haar werk staat *the soul in limbo* centraal. Tee is geïntrigeerd door een 'tussenstaat van zijn', zoals het gebied tussen het fysieke en het psychische of de overgang tussen leven en dood. Ook onderzoekt ze de veranderlijkheid en complexiteit van het bestaan waarin culturen voortdurend in elkaar overlopen.

t/m 25 oktober
Keramiekmuseum Princessehof
Grote Kerkstraat 11
8911 DZ Leeuwarden
Open: dinsdag t/m zondag 11 - 17

lees
meer

Jólan van der Wiel - Dragonstone

In deze tentoonstelling is onder meer een intrigerende installatie te zien, waarin design, keramiek en magnetisch poeder samenkomen. Op unieke wijze geeft Van der Wiel met gebruik van het magnetisch veld vorm aan zijn werk, dat er buitenaards uitziet.

De bezoeker maakt kennis met een geheel nieuwe techniek: magnetische keramiek. In zijn werk gebruikt Van der Wiel het magnetisch veld als gereedschap om zijn materiaal te sturen en manipuleren. Het werk dat hij voor de tentoonstelling in het Princessehof heeft gemaakt, is gevormd door de krachtvelden van magneten.

t/m 25 oktober
Keramiekmuseum Princessehof
Grote Kerkstraat 11
8911 DZ Leeuwarden
Open: dinsdag t/m zondag 11 - 17

lees
meer

Eric Mestre

De afgelopen decennia is de keramische kunst weer populair geworden. Klei is door multidisciplinaire hedendaagse kunstenaars teruggewonnen als artistiek expressiemiddel. Dit heeft een bevrijdend effect gehad en de zichtbaarheid van een anders gemarginaliseerd meesterschap vergroot. Enric Mestre is een van de meesters die hieraan heeft bijgedragen.

Door zijn toewijding en inzet heeft hij de technische grenzen van dit veeleisende maar bescheiden materiaal verlegd en geholpen om het tot een eigen sculpturale kunstvorm te verheffen. Als een van de belangrijke kunstenaars van de Spaanse school wordt zijn naam in één adem genoemd met die van kunstenaars als Jorge Oteiza en Eduardo Chillida.

Zijn sculpturale objecten lijken sober. Maar schijn bedriegt: de objecten hebben een immense poëtische kracht die zich naar de toeschouwer spiegelt. Zijn sculpturen beheersen het imaginaire en dwingen een contemplatieve staat af.

10 september t/m 4 oktober
Modern Shapes Gallery
Kleine Markt 13
2000 Antwerpen
België

Open: maandag t/m zondag 12 - 18

lees
meer

Maria Louise

Deze expositie gaat over het Prinsessehof van Maria Louise. Het stadspaleis in de historische binnenstad dankt zijn naam aan de stammoeder van ons huidige koningshuis: Maria Louise van Hessen-Kassel, prinses van Oranje-Nassau. Een intieme expositie geeft een blik achter de schermen van haar veelbewogen leven. Aan de hand van portretten, prenten, tekeningen en een vertakte Oranje stamboom wordt duidelijk dat Maria Louise cruciaal is geweest in het behouden van de Oranjedynastie. De expositie wordt een vast onderdeel van het museum.

Nu in de vaste collectie
Keramiekmuseum Prinsessehof
Grote Kerkstraat 11
8911 DZ Leeuwarden
Open: dinsdag t/m zondag 11 - 17

lees
meer

Mies van den Brûle

Het werk van Mies van den Brûle wordt gekenmerkt door gedraaide vormen die vanaf de draaischijf worden aangepast en vervormd tot nieuwe verschijningsvormen.

Ze zoekt naar de grenzen van de klei: wat kan er, hoe ver kan de klei naar de eigen hand gezet worden.

Als docent en coördinator bij de Nederlandse Keramiekopleiding deelt ze haar kennis.

4 september t/m 15 oktober

Kunst in Bilt

Dorpsstraat 34

3732 HJ De Bilt

Open: vrijdag t/m zondag 12.30 - 17.30

lees
meer

Foto: Anders Sune Berg

Under Construction

In haar solotentoonstelling presenteert Anne Wenzel voor het eerst de hele serie *Under Construction* in Nederland. Borstbeelden, die mooie en sterke vrouwen voorstellen, verwond door tekstfragmenten die ze in de verse klei heeft gesneden. De stukken worden gepresenteerd als één grote installatie, samen met meer abstracte, prachtig geglazuurde keramische elementen. Kubussen, verwijzend naar het architecturale gebruik van beton.

Voor deze gelegenheid maakte Anne Wenzel een muurschildering met waterballons en met verf gevulde *Super Soakers*. Een installatie tussen deconstructie en bevestiging.

t/m 31 december

Museum Het Valkhof

Kelfkensbos 59

6511 TB Nijmegen

Open: dinsdag t/m zondag 11 - 17

lees
meer

Olga Simonov

In *de kleine K* nr. 66 vindt u een uitgebreid verhaal over haar. In het kort:

Olga Simonov (Oekraïne, 1970) kreeg haar opleiding in Rusland aan de vakschool voor Kunst en Industrie Gshell (regio Moskou). Na haar studie was ze van 1989 tot 1997 ontwerper en porseleinschilder in porseleinfabriek Gshell. Sinds 1997 woont ze in Duitsland en vestigde in 2013 haar eigen atelier in Wiesbaden. In 2019 won zij de eerste prijs op de tiende keramiekbiennale van El Vendrell in Spanje.

Olga is een van de deelnemers aan de Zomertentoonstelling. Daaraan nemen ook deel: Joop Cromptvoets, Job Heykamp, Sybille Abel Kremer, Paulien Ploeger, Petri Voet en Annette Wandrer.

t/m 5 september
Loes & Reinier International Ceramics
Korte Assenstraat 15
7411 JP Deventer
Open: donderdag t/m vrijdag 11 - 18
zaterdag 11 - 17

lees
meer

KLEI in beweging

Jubileum wedstrijd

Jubileumwedstrijd KLEI

In november 2020 bestaat het blad *KLEI keramiek magazine* 40 jaar. Om dit te vieren organiseert stichting KLEI weer een wedstrijd met het thema *KLEI in beweging*. Alle abonnees, zowel hobbyisten als professionals, worden uitgenodigd deel te nemen. Alle klei- en stooktechnieken zijn toegestaan. De enige beperking is de afmeting: deze mag maximaal 35 x 35 x 35 cm zijn. De uiterste inzendtermijn is 1 september 2020.

Een vakkundige jury beoordeelt de ingestuurde foto's. De geselecteerde werken worden in oktober tentoongesteld bij Babel in 's-Hertogenbosch en zullen ook, net als in 2015, in een catalogus worden opgenomen. De jury kent een eerste prijs van € 500, een tweede prijs van € 200 en een derde prijs van € 100 toe.

De winnaars worden bekendgemaakt tijdens de feestelijke opening van de tentoonstelling. Alle bezoekers van de expositie kunnen een stem geven aan hun favoriete werkstuk. Het werk met de meeste stemmen ontvangt de publieksprijs van € 200. Deze prijs zal worden uitgereikt op de laatste dag van de expositie. De juiste data worden nog bekendgemaakt.

lees
meer

KleiPers

Klei met een grote K

Ter gelegenheid van het vijfjarig bestaan van *de kleine K* nodigde Keramiekcentrum Tiendschuur in Tegelen vijftien van de ruim driehonderd in die vijf jaar beschreven kunstenaars uit voor deze jubileumexpositie.

t/m 20 september
Keramiekcentrum Tiendschuur Tegelen
Kasteellaan 8
5932 AG Tegelen
Open: dinsdag t/m zondag 11 - 17

lees
meer

Schiffmacher Royal Blue Tattoo

Inkt verbindt. Gelaagd, diepgeworteld en met respect een ode aan het Delfts blauw en de kunst van het tatoeëren. Een unieke samenwerking tussen twee traditionele ambachten uit een oude wereld. Overzees hier naartoe gehaald vanuit het Oosten. Rijk aan cultuur, traditie en symboliek. Kunstvormen die eenmalig handmatig worden aangebracht. Met naald in de huid of met penseel op het biscuit. *Schiffmacher Royal Blue Tattoo* is een verhaal over geloof, hoop en liefde. Samengesteld uit exclusief ontworpen handgeschilderde objecten. Ontworpen door Henk Schiffmacher en aangevuld met items en verhalen uit zijn omvangrijke collectie.

t/m 31 oktober
Royal Delft
Rotterdamseweg 196
2628 AR Delft
Open: maandag t/m zaterdag 9 - 17
zondag 12 - 17

lees
meer

Finn Dam Rasmussen

Als jonge man had Finn in de periode 1967-72 zijn eigen keramiekatelier en showroom op het Deense eiland Funen. Hij nam deel aan een aantal tentoonstellingen en was lid van de lokale keramistenvereniging. Hij studeerde sociologie, deed onderzoek en doceerde een aantal jaren aan de universiteit.

Sinds 2008 werkt hij fulltime als keramiëkkunstenaar in zijn atelier in Tisvilde in Nordsjaelland. Finn maakt sculpturaal steengoed. De vormen zijn strak, eenvoudig en monumentaal. De oppervlakken zijn meestal met vele lagen gekleurde slibs bewerkt. Dat resulteert in een genuanceerd oppervlak met een zeer fascinerende stofuitdrukking. Onder de titel *Colour & Tactility* zal dit werk worden gepresenteerd op de tentoonstelling.

Daarnaast werkt Finn ook met zoutglazuur, dat ontstaat door zout in de oven te spuiten als die net onder de 1300 °C is. Het zout gaat chemische verbindingen aan met de klei en vormt een zeer sterk glazuur dat wordt gekenmerkt door een speciaal oppervlak met 'sinaasappelschilachtige structuur'. Het vereist een speciale oven, die Finn in 2014 heeft gebouwd.

12 september t/m 31 oktober
Loes & Reinier International Ceramics
Korte Assenstraat 15
7411 JP Deventer
Open: donderdag t/m vrijdag 11 - 18
zaterdag 11 - 17

lees
meer

Koninklijk Blauw

Delfts blauw: de hele wereld kent het voor ons land zo iconische aardewerk. Het is nog altijd actueel en hoewel we de geschiedenis denken te kennen, zijn er nog steeds nieuwe verhalen over te vertellen. Een deel van de absolute topstukken bevindt zich echter in het buitenland en is zelden of nooit in ons land te zien. Dit voorjaar brengt Kunstmuseum Den Haag daar verandering in door bijzondere topstukken voor de eerste keer samen te brengen. In de tentoonstelling zijn topstukken te zien uit onder andere Hampton Court Palace en het V&A in Londen. Het publiek kan op die manier kennismaken met de tijd waarin het beroemde koningspaar Willem en Mary het mooiste Delfts blauw ooit lieten maken: Koninklijk Blauw.

t/m 22 november
Kunstmuseum Den Haag
Stadhouderslaan 41, 2517 HV Den Haag
Open: dinsdag t/m zondag 10 - 17

lees
meer

KleiPers mini

Galeries en musea zijn (grotendeels) weer open; check of breng een virtueel bezoek door op de gele tekst te klikken!

O. Simonov en zomertentoonstelling
Loes & Reinier International Ceramics, Korte Assenstraat 15, 7411 JP Deventer
t/m 5 september

Testcase XXII

Deelnemers stellen studio's open, EKWC
Almystraat 10, 5061 PA Oisterwijk
12 en 13 september

O.a. Rob Stultiens

Museum Valkenburg, Grotestraat Centrum 31
6301 CW Valkenburg aan de Geul
t/m 20 september

O.a. Swanica Ligtenberg

Amstelland Museum, Kerkstraat 3-8
1191 JH Ouderkerk aan de Amstel
t/m 20 september

Zomerexpositie

Beelden in Gees, Schaaerveensweg 16
7863 TE Gees
t/m 27 september

Zomerexpositie

Beeldentuin Witharen
Witharenweg 24, 7738 PG Witharen
t/m 27 september

O.a. José Fijnaut en Maria Stams

Odapark, Merseloseweg 117
5801 CC Venray
t/m 27 september

Alida Everts

Witte Olifanten, Streekhistorisch Centrum
Ceresstraat 2, 9502 EA Stadskanaal
t/m 27 september

O.a. Trudy Kunkeler

Contemporary Collaboration 2.0, Pulchri Studio,
Klinkenberg Galerie en Voorhout Galerie, Den
Haag, 5 t/m 27 september

O.a. Marjan Waanders

Ars Aemula Naturae
Pieterskerkgracht 9A, Leiden
t/m 30 september

O.a. Guy Van Leemput

Morphoses, Valcke Art Gallery, Bernard
Spaelaan 14, Gent (BE)
t/m 3 oktober

Keramiiek Centraal, expositie leden

Kunstgein Podium, Stadshuis Nieuwegein
Stadsplein 1, Nieuwegein
t/m 3 oktober

O.a. Anne Marie Laureys

Belgian artists at homo faber, BeCraft
Rue de la Trouille 17/02, 7000 Mons (BE)
t/m 4 oktober

O.a. Daniel Levi

Galerie with Tsjalling
Kostersgang 26-a, Groningen
12 september t/m 10 oktober

O.a. Rob van Bergen

Galerie Roos van Tudor
Eewal 47-49, 8911 GR Leeuwarden
5 september t/m 11 oktober

Kitty Korver

Galerie de Statenhoed, Dorpsstraat 11a
7391 DC Twello
25 september t/m 18 oktober

O.a. Tine Deweerdt, Johan Tahon

Galerie Zwarthuis, Rivoli Building #20
Chaussée de Waterloo 690, Brussel (BE)
3 september t/m 24 oktober

Ode aan de Natuur

Werk van 40 NVK-leden, Bomenmuseum
Velperengh 13, 3941 BZ Doorn
6 september t/m 25 oktober

Beelden 2020

Anningahof
Hessenweg 9, 8028 PA Zwolle
t/m 25 oktober

KleiPers mini

O.a. Jacqueline Tijssen

Galerie Huis ter Heide
Norgervaart 10a, 9336 TE Huis ter Heide
t/m 25 oktober

My Home, My Castle

O.a. Frans Franciscus, Carolien Brusse
Museum Oud Amelisweerd, Koningslaan 9
3981 HD Bunnik, t/m 31 oktober

Antoinette van Brussel

Het Depot, Arboretumlaan 4
6703 BD Wageningen
t/m 31 januari 2021

Der Bartmann lebt

Keramion, Bonnstraße 12
50226 Frechen (DE)
6 september t/m 21 februari 2021

Pronkjewails

Groninger Museum, Museumeland 1
9711 ME Groningen
t/m 9 mei 2021

Piet Stockmans 80

Studio Pieter Stockmans, C-mine 100
3600 Genk (BE)
t/m 30 juni 2021

O.a. Pepijn van den Nieuwendijk

Zeeuws Museum, Abdij(plein)
4331 BK Middelburg
doorlopend

Collectie Steyaert

Keramis, 1 Place des Fours-Bouteilles
7100 La Louvière (BE)
doorlopend

Help het Prinsessehof aan oude spullen!

Klik hier voor nog meer informatie: wie, wat, waar in de wereld van de keramiek

Uw evenement ook in KleiPers?

Stuur tekst, hoge resolutie foto van een keramisch werk, gegevens over plaats/tijd naar **de kleine K**. Klik **hier** om te mailen. Stuur voor de 15e van de voorafgaande maand uw informatie. Publicatie is in principe op de laatste vrijdag van de maand.

Blijf met de kleine K?
Word vriend!

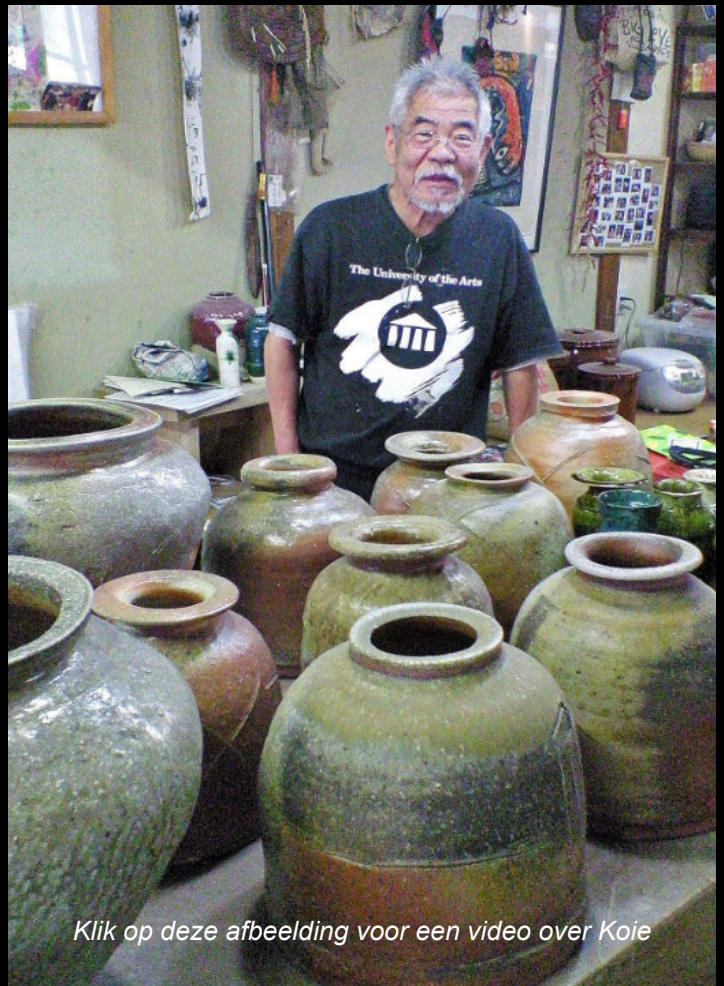
In Memoriam

Ryōji Koie

Op 12 augustus jongstleden overleed Ryōji Koie (1938, Tokoname, Japan), een van de meest invloedrijke Japanse keramisten van na de oorlog.

Koie woonde zijn hele leven in Tokoname, een van de belangrijkste keramiekcentra in Japan. Hij studeerde er en begon daar in 1966 ook zijn atelier. Al vroeg was hij geïnteresseerd in sociale en politieke problemen en stelde die in zijn werk aan de orde: de atoombommen van 1945, Tsjernobyl in 1986 en later de Twin Towers. Het meest bekend is hij echter om zijn spontaan gemaakte, meestal gedraaide, gebruiksgoed. Daarbij bediende hij zich zo ongeveer van alle bestaande Japanse technieken en stijlen, telkens op een persoonlijke manier aangepast en verrijkt. Want experimenteren deed hij voortdurend. Hij zocht het *happy accident* en weigerde volgens de traditionele regeltjes te werken. Daar lag ook zijn kracht: het verrijken van de traditie en het zoeken naar verbinding met het heden. Die zoektocht leverde werk op dat fris is en karakter heeft. Het plezier van het maken straalt ervan af. 'Stukken moeten leven, er moet wat in zitten, het is niet genoeg om netjes te kunnen draaien.' Ook de keramiekwereld heeft zijn rebellen nodig.

Foto's beneden: ◀ Chawan (theekom) ▶ Oribe guinomi (grote sake koppen). Alle foto's met dank aan Robert Yellin Yakimono Gallery

Klik op deze afbeelding voor een video over Koie

Koie kreeg al snel naam in Japan toen hij in 1968 toch verscheen op een door politieke invloed geannuleerde tentoonstelling in Nagoya. Het was de expositie *Return to Earth* in het Modern Art Museum. Hij maakte ter plekke een werk uit gemalen toiletpotten met bovenop zijn eigen gezicht geboetseerd. Ongestookt zou het werk langzaam vergaan. Deze rebelse actie tegen het establishment betekende zijn nationale doorbraak. Internationaal werd hij bekend in 1972, door zijn eervolle vermelding in Vallauris bij de derde internationale biënnale.

Vanaf dat moment reisde Koie de hele wereld rond, voor workshops, tentoonstellingen en als gastspreker. Hij werd overal gevraagd en wist met zijn krachtige en warme persoonlijkheid veel mensen voor zich te winnen. Totale toewijding (hij brak zijn hand in het begin van de jaren negentig en bleef potten draaien met één hand) en creatief gemak kenmerkten de man. Voor hem waren leven en werk een geheel. Bij hem thuis was dan ook iedereen welkom om mee te stoken of voor een kommetje sake.

De keramiekwereld heeft een meester verloren.

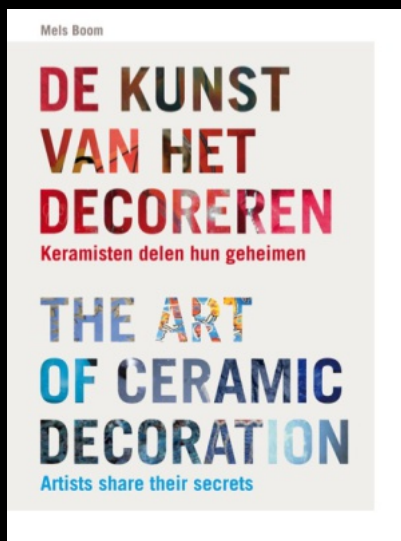
Foto rechtsboven: Het masker van 1968. Foto's beneden:
 ◀ Grote tsubo (pot) ▶ Tokkuri (sake flesjes)

De inspiratie website: de blik op de wereld van de keramiek

en... actueel nieuws op de
Facebookpagina

Leesvoer nodig in deze enerverende tijden?

Colofon

De kleine K

Dit onafhankelijke digitale keramiekmagazine biedt inspiratie en knowhow over keramiek. Voor amateurs en professionals. Onafhankelijk, met informatie waar u wat mee kunt.

Uitgever

Stichting k+K
deKleineK.nl

Publicatie

De kleine K verschijnt in principe op de laatste vrijdag van elke maand. Het aantal pagina's is variabel. Niet meer dan een derde van het aantal pagina's is gewijd aan advertenties.

Abonnementen

kunnen alleen online afgesloten worden. Aanmelden kan [hier](#). Wijzigen en opzeggen kan via de link in de mail die bij aanmelding werd toegestuurd; u vindt de link ook in de mail die elke maand het verschijnen van een nieuw nummer aankondigt. Abonnementen lopen van het eerste nummer na aanmelding tot en met het laatste nummer voor opzegging. Een aantal oudere nummers kan gratis van de website gedownload worden.

Prijs

Dit magazine is gratis. Advertenties en donaties houden het zo.

Adverteren

De tarieven zijn aantrekkelijk. Op de [tarievenkaart](#) vindt u ook informatie over aanleverspecificaties, kortingen en dergelijke. Verdere informatie kunt u [aanvragen](#). Door te adverteren sponsort u *de kleine K* en werkt u mee aan continuïteit.

Geïnspireerd?

Investeer in verrijking van de keramiekwereld en houd *de kleine K* gratis. Dat kan door [vriend](#) te worden, te doneren of te adverteren. Elke donatie is welkom. Maak een bedrag over naar IBAN NL68INGB0007343733 t.n.v. Stichting k+K.

Inhoud

Samenstelling, grafische vormgeving en teksten (tenzij anders aangegeven): Mels Boom. Fotoverantwoording: als door kunstenaars geleverd. Aan deze uitgave droegen bij: Tineke van Gils, Elvira Groenewoud, Babs Haenen, Sander Hendriks, Peter Keukens, Yna van der Meulen, Yuki Nara, Netty van Osch, Junya Shao en Katrijn Versteegen.

Kopij

Werk mee aan een volgende uitgave! Kopij kan alleen in digitale vorm ingeleverd worden. Beeldmateriaal moet van voldoende resolutie zijn (minstens 1500 x 2500 pixels, niet gecomprimeerd) en vrij van rechten. De inzender van tekst en beeldmateriaal vrijwaart de uitgever voor aanspraken van derden. Teksten en afbeeldingen kunnen bewerkt worden.

Het maken van keramiek is niet altijd zonder risico's; goede voorbereiding en kennis terzake zijn noodzakelijk. De informatie in deze uitgave is met zorg samengesteld, maar de samenstellers kunnen niet aansprakelijk gesteld worden voor de juistheid ervan.

© Alle rechten voorbehouden. Teksten en afbeeldingen in deze uitgave zijn beschermd tegen kopiëren. Het opheffen van deze bescherming of het anderszins kopiëren is niet toegestaan. Kopiëren en printen voor eigen gebruik mogen wel. Het merk 'de kleine K' is wettelijk beschermd.

[inspiratie website](#) | [contact](#) | [gratis abonnement](#)

[Download](#) verschenen nummers.

Bezoek de [Facebookpagina](#) met actueel nieuws of het [forum](#) voor vragen en opmerkingen.

